МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

ДИНАМІКА ЗМІН УРБАНІМІКОНУ ПРОМИСЛОВИХ МІСТ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА МЕЖІ 20-21 СТ.

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0354-мк-з
спеціальності 035.033 «Філологія»
спеціалізації «Слов'янські мови та літератури
(переклад включно), перша –польська»
освітньо-професійної програми «Переклад та
міжкультурні комунікації»
_____О. В. Грицук

Керівник: професор кафедри слов'янської філології,
д.філол.н. _____І. Я. Павленко

Рецензент: проф. кафедри українознавства,
к.філол.н._____О. О. Стадніченко

ЗАПОРІЖЖЯ
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет філологічний
Кафедра слов'янської філології
Освітній рівень магістр
Спеціальність 035 «Філологія»
Спеціалізація 035.033 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша –польська»
Освітня програма «Переклад та міжкультурні комунікації»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
слов'янської філології
Павленко І. Я.

_____
"___" _____20__року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА

Грицук Оксани Вікторівни

1. Тема роботи: *Динаміка змін урбанімікону промислових міст України та Польщі на межі 20-21 ст.*

керівник роботи − д.філол.н.*, проф. Павленко І.Я.*
затверджені наказом ЗНУ від "___"_____20__ року №____

2. Строк подання студентом роботи 30.11.2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: словники української та польської фразеології, *монографії та статті, присвячені аналізованій проблемі*
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
   1) *Теоретико-методологічні засади дослідження урбанонімікону;*
   2) *Топонімічні реформи в Україні та Польщі: порівняльний аналіз державної політики пам'яті;*
   3) *Динаміка урбанонімікону Краматорська як відображення суспільних трансформацій;*
   4) *Постсоціалістичні трансформації в урбаноніміконі Катовіце: компаративний аспект.*

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
_____
_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	*Павленко І.Я., професор*		
2	*Павленко І.Я., професор*		
Вступ, висновки	*Павленко І.Я., професор*		

7. Дата видачі завдання *01.09.2024 р.*

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів написання дипломної Роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	*Збір та систематизація матеріалу*	*Листопад 2024 р.*	*Виконано*
2	*Аналіз науково-критичної літератури з обраної проблеми*	*Листопад 2024 р.*	*Виконано*
3	*Вступ*	*Грудень 2024 р.*	*Виконано*
4	*Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження урбанонімікону*	*Лютий 2025 р.*	*Виконано*
5	*Розділ 2. Топонімічні реформи в Україні та Польщі: порівняльний аналіз державної політики пам'яті*	*Квітень 2025 р.*	*Виконано*
6	*Розділ 3. Динаміка урбанонімікону Краматорська як відображення суспільних трансформацій*	*Червень 2025 р.*	*Виконано*
7	*Розділ 4. Постсоціалістичні трансформації в урбаноніміконі Катовіце: компаративний аспект*	*Вересень 2025 р.*	*Виконано*
8	*Висновки*	*Жовтень 2025 р.*	*Виконано*
9	*Оформлення роботи*	*Листопад 2025 р.*	*Виконано*
10	*Захист роботи*	*Грудень 2025 р.*	

Студент(ка) _____ Грицук О.В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи_____ Павленко І.Я.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено.
Нормоконтролер_____ _Мацегора І.Л.
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Текст кваліфікаційної роботи магістра 90 сторінок, 98 джерел.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ Динаміка змін урбанімікону промислових міст України (на матеріалі Краматорська) та Польщі (на матеріалі Катовіце) на межі XX–XXI століть

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ – мотиваційно-семантичні, структурні та функціональні особливості урбанонімів Краматорська та Катовіце, а також порівняльний аналіз державної політики пам’яті (декомунізації та деколонізації) в обох країнах, що зумовлює ці зміни

МЕТА РОБОТИ – Виявити та проаналізувати динаміку змін урбанімікону промислових міст України та Польщі на межі XX–XXI століть, а також простежити взаємозв’язок між топонімічною політикою та процесами конструювання національної ідентичності та колективної пам’яті.

У ході дослідження передбачається вирішити такі ЗАВДАННЯ:

1. Визначити теоретико-методологічні засади дослідження урбанонімії, розмежувати ключові поняття (урбанонім, урбанонімія, урбанімікон) та проаналізувати їхні первинні й вторинні функції.
2. Здійснити структурно-семантичну та мотиваційну класифікацію урбанонімів, виявивши домінантні моделі номінації в різні історичні періоди.
3. Провести порівняльний аналіз державної політики пам’яті в Україні та Польщі (етапи, законодавче забезпечення, інституційна архітектура декомунізації та деколонізації).
4. Проаналізувати динаміку урбанонімікону Краматорська та Катовіце, виявивши спільні риси та ключові відмінності в застосуванні моделі «пам’ять як зброя».

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ У роботі застосовано комплексний методологічний інструментарій, що поєднує: діахронічний підхід для простеження змін у часі, структурно-семантичний метод для аналізу внутрішньої будови та мотивації назв, соціоономастичний та лінгвокультурологічний підходи для вивчення зв’язку назв із суспільними процесами та мовною політикою, критичну топоніміку для інтерпретації урбанонімів як інструментів утвердження влади, а також порівняльний (компаративний) метод для зіставлення топонімічних систем України та П

НАУКОВА НОВИЗНА Вперше комплексно та компаративно досліджено динаміку урбанімікону промислових міст України (Краматорськ) та Польщі (Катовіце) у контексті постсоціалістичної трансформації, декомунізації та деколонізації. Проведено порівняльний аналіз двох моделей політики пам’яті – моделі «пам'ять як зброя» у її застосуванні для внутрішньополітичної боротьби в Катовіце та для зовнішнього протистояння і деколонізації в Краматорську. Виявлено нові семантичні домінанти урбанонімікону Краматорська, спричинені повномасштабним вторгненням (зокрема, пантеон новітніх героїв, топонімічна солідарність, терапевтична функція назв), що відображають формування

«гарячої» комеморації в умовах війни. Розширено об’єкт аналізу урбанонімікону за рахунок ергонімів

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ – Результати дослідження можуть бути використані в науковій сфері (подальші ономастичні та соціолінгвістичні дослідження, лінгвокультурологія), у практичній сфері – для обґрунтування топонімічної політики органами місцевого самоврядування (зокрема, у процесах деколонізації та перейменувань у прифронтових містах), а також у навчальному процесі (викладання курсів ономастики, соціолінгвістики, історії та культури України та Польщі)

УРБАНІМІКОН, УРБАНОНІМ, ДЕКОМУНІЗАЦІЯ, ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ, ПОЛІТИКА ПАМ’ЯТІ, КРАМАТОРСЬК, КАТОВІЦЕ, ОНОМАСТИКА, ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

SUMMARY

The text of the master's thesis is 90 pages long and contains 98 sources.

RESEARCH OBJECT Dynamics of changes in the urbanicon of industrial cities in Ukraine (based on the case study of Kramatorsk) and Poland (based on the case study of Katowice) at the turn of the 20th and 21st centuries

SUBJECT OF RESEARCH – Motivational-semantic, structural, and functional features of the urban names of Kramatorsk and Katowice, as well as a comparative analysis of state memory policy (decommunization and decolonization) in both countries, which causes these changes

PURPOSE OF THE WORK – To identify and analyze the dynamics of changes in the urban nomenclature of industrial cities in Ukraine and Poland at the turn of the 20th–21st centuries, as well as to trace the relationship between toponymic policy and the processes of constructing national identity and collective memory.

The study aims to address the following TASKS:

1. To define the theoretical and methodological foundations of urbanonymy research, distinguish between key concepts (urbanonym, urbanonymy, urbanicon) and analyze their primary and secondary functions.

2. To carry out a structural-semantic and motivational classification of urbanonyms, identifying the dominant models of nomination in different historical periods.

3. To conduct a comparative analysis of state memory policy in Ukraine and Poland (stages, legislative support, institutional architecture of decommunization and decolonization).

4. Analyze the dynamics of the urbanonymicon of Kramatorsk and Katowice, identifying common features and key differences in the application of the “memory as a weapon” model.

RESEARCH METHODS The work uses a comprehensive methodological toolkit that combines: a diachronic approach to tracking changes over time, a structural-semantic method for analyzing the internal structure and motivation of

names, socio-onomastic and linguo-cultural approaches to study the connection between names and social processes and language policy, critical toponymy to interpret urban names as instruments of power affirmation, and a comparative method to compare the toponymic systems of Ukraine and P

SCIENTIFIC NOVELTY For the first time, a comprehensive and comparative study of the dynamics of urban nomenclature in industrial cities of Ukraine (Kramatorsk) and Poland (Katowice) in the context of post-socialist transformation, decommunization, and decolonization has been conducted. A comparative analysis of two models of memory politics has been conducted: the model of “memory as a weapon” in its application for internal political struggle in Katowice and for external confrontation and decolonization in Kramatorsk. New semantic dominants of the urbanonymicon of Kramatorsk have been identified, caused by a full-scale invasion (in particular, the pantheon of new heroes, toponymic solidarity, the therapeutic function of names), reflecting the formation of “hot” commemoration in wartime conditions. The object of analysis of the urbanonymicon has been expanded by means of ergonyms.

SCOPE OF APPLICATION – The results of the study can be used in the scientific sphere (further onomastic and sociolinguistic studies, linguoculturology), in the practical sphere – to justify the toponymic policy of local self-government bodies (in particular, in the processes of decolonization and renaming in frontline cities), as well as in the educational process (teaching courses in onomastics, sociolinguistics, history and culture of Ukraine and Poland)

URBANIMICON, URBANONYM, DECOMMUNIZATION, DECOLONIZATION, MEMORY POLICY, KRAMATORSK, KATOWICE, ONOMASTICS, COMPARATIVE ANALYSIS

ЗМІСТ

ВСТУП 10

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УРБАНОНІМІКОНУ 13

1.1. Урбанонімія в системі ономастичної науки: ключові поняття та підходи до вивчення 13

1.2. Класифікаційні моделі урбанонімів: структурно-семантичний та мотиваційний аспекти 28

1.3. Соціолінгвістичний вимір урбанонімії: топоніміка як інструмент політики пам’яті та ідентичності 34

РОЗДІЛ 2 ТОПОНІМІЧНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ’ЯТІ 38

2.1. Процеси декомунізації та дерусифікації в топонімічній політиці України: законодавче підґрунтя та етапи реалізації 38

2.2. Декомунізація публічного простору Польщі: правові механізми та суспільна рецепція 51

2.3. Порівняльний аналіз топонімічних реформ: спільні риси та відмінності 60

РОЗДІЛ 3 ДИНАМІКА УРБАНОНІМІКОНУ КРАМАТОРСЬКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 68

3.1. Аналіз процесів декомунізації (2016) та дерусифікації (2022–2024) 68

3.2. Мотиваційно-семантична класифікація нових урбанонімів Краматорська 78

3.3. Формування нового комеморативного пантеону: модель «пам'ять як зброя» 88

РОЗДІЛ 4 ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УРБАНОНІМІКОНІ КАТОВІЦЕ: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ 93

4.1. Декомунізація в Катовіце: Муніципальна відповідь та громадська рецепція 93

4.2. Порівняльний аналіз мотиваційних моделей: «пам'ять як зброя» проти «пам'яті як дискусії» 98

ВИСНОВКИ 101

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 103

ВСТУП

Актуальність дослідження. Урбанонімія, що досліджує власні назви внутрішньоміських об’єктів, є спеціалізованим розділом топоніміки. Тривалий час ця галузь перебувала на периферії наукових інтересів, але глобальні історичні злами наприкінці XX – на початку XXI століття, зокрема розпад СРСР та соціалістичного табору, перетворили її на центр актуальних гуманітарних досліджень. Процеси постсоціалістичної трансформації зробили міський простір ареною ідеологічної та політичної боротьби. Урбаноніми перестали бути лише ідентифікаторами власних назв внутрішньоміських об’єктів. Вони перетворились на інструмент політики пам’яті, засоби конструювання національної ідентичності та маркери цивілізаційного вибору. Саме динаміка урбаніміконів посттоталітарних країн, зокрема України та Польщі, пояснюється домінуванням вторинних (ідеологічної, комеморативної) функцій над первинною, номінативно-орієнтаційною функцією.

Актуальність роботи зумовлюється тим, що топонімічні реформи в Україні та Польщі, спрямовані на очищення міського простору від тоталітарної спадщини, набули різних форм. Якщо польська декомунізація була переважно актом внутрішньої політики пам’яті, спрямованої на остаточне завершення посткомуністичної трансформації, то українська реформа, каталізована зовнішньою агресією, переросла у всеохопну деколонізацію, перетворившись на інструмент національної мобілізації та елемент екзистенційної боротьби за державний суверенітет.

Для аналізу цих відмінностей Краматорськ (Україна) та Катовіце (Польща) є показовими кейсами. Краматорськ, як прифронтовий промисловий центр, демонструє приклад інструменталізації топоніміки в умовах війни, де формується новий комеморативний пантеон («пам’ять як зброя» проти зовнішнього агресора). Катовіце, зі свого боку, ілюструє зіткнення централізованої ідеологічної політики (IPN) з регіональною ідентичністю та прагматичним громадським спротивом.

Об'єкт дослідження: Динаміка змін урбанімікону промислових міст України (на матеріалі Краматорська) та Польщі (на матеріалі Катовіце) на межі XX–XXI століть.

Предмет дослідження: мотиваційно-семантичні, структурні та функціональні особливості урбанонімів Краматорська та Катовіце, а також порівняльний аналіз державної політики пам’яті (декомунізації та деколонізації) в обох країнах, що зумовлює ці зміни.

Теоретико-методологічні засади. Дослідження динаміки урбанімікону вимагає комплексного методологічного підходу. У роботі застосовуються такі наукові парадигми: діахронічний підхід, структурно-семантичний аналіз, соціоономастичний підхід, а також лінгвокультурологічний підхід та критична топоніміка. Ці підходи доповнюють один одного, забезпечуючи всебічний та глибокий аналіз урбанонімного простору.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

• **Розділ 1** присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження урбанонімії, визначенню ключових понять та класифікаційних моделей.

• **Розділ 2** містить порівняльний аналіз державної політики пам’яті, розглядаючи еволюцію топонімічних реформ та законодавче забезпечення декомунізації та деколонізації в Україні та Польщі.

• **Розділ 3** зосереджується на динаміці урбанонімікону Краматорська як відображенні суспільних трансформацій в умовах війни.

• **Розділ 4** аналізує постсоціалістичні трансформації в урбаноніміконі Катовіце в компаративному аспекті, порівнюючи мотиваційні моделі.

Апробація та публікації. Результати роботи обговорювалися та представлені у тезах, зокрема:

1. Грицук Юрій, Грицук Оксана. Віртуальні тури містами Польщі, як інструмент міжкультурної комунікації. *Імерсивні технології в освіті: збірник матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 29 квітня 2025 р.* / за заг. ред. Носенко Ю.Г. Київ: ІЦО НАПН України, 2025. 317 с. – С. 40-43.

2. Грицук О.В. Напрямки досліджень урбанімікону промислових міст. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Молода наука-2025»: у 5 т.* / Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2025. Т.3. 378 с. С.332-334.

3. Грицук Ю.В., Грицук О.В. Історичні нашарування в назвах вулиць міста Катовіце. *Література, психологія, педагогіка у ракурсах взаємодії: матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 6 листопада 2025 р.).* Дніпро: ГІІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2025. 290 с. С.50-54.

4. Грицук О.В. Порівняльний аналіз мотиваційних моделей: «пам'ять як зброя» проти «пам'яті як дискусії». *Запорізькі філологічні читання, м. Запоріжжя, 5 грудня 2025 року.* Запоріжжя: ЗНУ, 2025.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УРБАНОНІМІКОНУ

1.1. Урбанонімія в системі ономастичної науки: ключові поняття та підходи до вивчення

Дослідження динаміки урбанімікону, особливо в контексті глибинних суспільно-політичних трансформацій, що відбулися в Україні та Польщі на зламі XX–XXI століть, вимагає теоретико-методологічного підґрунтя. Аналіз найменувань внутрішньоміських об'єктів Краматорська та Катовіце не обмежується фіксацією змін; він має на меті розкриття глибинних механізмів, що керують цими процесами, виявлення зв'язку між номінативним ландшафтом міста та його історичною, культурною й ідеологічною парадигмами. Першочерговим завданням є визначення об'єкта та предмета дослідження, його позиціонування в системі лінгвістичних знань, а також огляд та обґрунтування основних наукових підходів, що уможливлюють глибинний аналіз урбанонімного простору.

Розуміння сутності урбанонімії як частини ономастики неможливе без її чіткого позиціонування в ієрархічній системі мовознавчих знань. Урбанонімія є невід'ємною складовою наукової дисципліни – ономастики, що є одним із розділів лінгвістики. Ономастика (від грец. *ὀνομαστική* – «мистецтво давати імена») розглядається як наука, що вивчає власні назви, або оніми, у всій їх сукупності: їх походження (етимологію), еволюцію, семантику, структуру, функціонування у мові та суспільстві, а також закономірності номінації власних назв.

Система ономастичних досліджень має ієрархічну структуру, де кожен наступний рівень конкретизує та звужує об’єкт вивчення. У межах ономастики виокремлюється низка розділів, що класифікуються за типом об’єктів, які вони позначають. Одним із розгалужених розділів є топоніміка – наука, що вивчає

топоніми, тобто власні географічні назви [1]. Топоніміка є інтегральною науковою дисципліною, що перебуває на перетині трьох галузей знань: лінгвістики, історії та географії [2]. Такий міждисциплінарний характер зумовлений природою топоніма, який, з одного боку, є мовною одиницею, а з іншого – маркером географічного об'єкта, що має свою історію виникнення та розвитку.

Усередині топоніміки, відповідно до характеру іменованих об'єктів, виділяють декілька підкласів, таких як ойконіми (назви населених пунктів), гідроніми (назви водних об'єктів), ороніми (назви форм рельєфу) та, власне, урбаноніми – власні назви будь-яких внутрішньоміських об'єктів [2]. Таким чином, урбанонімія визначається як спеціалізований розділ топоніміки, що фокусується на вивченні назв, що функціонують у межах міського простору. Об'єктом її вивчення є годоніми (назви вулиць), агороніми (назви площ), назви парків, скверів, мостів, районів та інших елементів міської інфраструктури [4].

Важливо зазначити, що попри свою сьогоднішню значущість, урбанонімія тривалий час залишалася на периферії наукових досліджень [6]. Такий стан речей був зумовлений концентрацією дослідників на вивченні більш «стабільних» та «давніх» пластів топонімії, наприклад, гідроніми або ойконіми, що вважалися ключем до розгадки етногенезу та давніх міграційних процесів. Урбаноніми, через їхню високу динамічність та схильність до ідеологічно вмотивованих змін, сприймалися як менш надійне джерело для історико-лінгвістичних реконструкцій.

Проте така динамічність була каталізатором, що наприкінці XX – на початку XXI століття вивів урбанонімію в центр актуальних гуманітарних досліджень. Урбаноніми перетворились на інструменти політики пам'яті, засоби конструювання нової національної ідентичності та маркери цивілізаційного вибору [2-7]. Процеси декомунізації та дерусифікації в Україні та Польщі, що знайшли своє відображення у хвилях перейменувань міських об'єктів, привернули до урбанонімії увагу не лише лінгвістів, а й істориків, соціологів, політологів та культурологів [8].

Такий зсув наукового інтересу сприяв формуванню нових міждисциплінарних підходів, таких як соціоономастика, що вивчає власні назви у їхньому безпосередньому зв’язку із суспільними процесами та мовною політикою [11], та критична топоніміка, що аналізує процеси найменування як практики утвердження влади та домінантного дискурсу [10]. Урбанонімія була полем для апробації новітніх методологій. Вона перетворилася з об’єкта класифікації на ключ до розуміння сучасних ідеологічних конфліктів, процесів націєтворення та механізмів функціонування колективної пам’яті. Саме тому порівняльне дослідження динаміки урбанімікону на матеріалі Краматорська та Катовіце є не лише актуальним, а й науково затребуваним. Такий компаративний підхід дозволяє виявити спільні та відмінні риси у трансформації мовних ландшафтів та простежити, як великі історичні наративи по-різному адаптуються в урбаністичному просторі двох постіндустріальних регіонів.

Для забезпечення термінологічної чіткості та методологічної коректності дослідження необхідно надати визначення наступним поняттям та розмежувати їх: *урбанонім*, *урбанонімія* та *урбанімікон*. Хоча ці терміни є спорідненими, вони позначають явища різного рівня узагальнення та системності.

Урбанонім (від лат. *urbs/urbis* – «місто» та грец. *ὄνομα/onyma* – «ім'я, назва») є базовою, елементарною одиницею аналізу в урбанонімічних дослідженнях. Це власна назва будь-якого внутрішньоміського географічного об'єкта [2]. За авторами [3 - 5], урбанонімія є невід'ємною складовою топонімічного простору, що охоплює власні імена різноманітних об'єктів міської інфраструктури, зокрема агороніми, годоніми, ерготопоніми та назви внутрішньоміських урочищ. Таке визначення підкреслює широту поняття, що виходить за межі лише назв вулиць та площ.

Для подальшої деталізації та систематизації емпіричного матеріалу доцільно використовувати внутрішню класифікацію урбанонімів за типом об'єкта, який вони номінують. Спираючись на класифікаційні схеми, запропоновані А. Білецьким [14], В. Лучиком [15] та А. Титаренко [16], можна виділити такі основні класи урбанонімів:

- Годоніми (від грец. *ὁδός* – «шлях, дорога, вулиця»): найчисленніший клас урбанонімів, що охоплює назви лінійних об’єктів міста, призначених для руху транспорту та пішоходів. До них належать назви вулиць, проспектів, провулків, бульварів, набережних, узвозів, проїздів, тупиків тощо.
- Агороніми (від грец. *ἀγορά* – «площа»): назви відкритих, територіально окреслених просторів у місті, площ та майданів. Поряд з годонімами, агороніми є найбільш ідеологічно чутливими елементами урбанонімного простору, оскільки центральні площі міст часто є місцем проведення масових заходів та символічним центром влади.
- Інші класи урбанонімів, що також формують міський ономастичний ландшафт, але мають менше ідеологічне навантаження: мікрохороніми (назви невеликих територій, наприклад, парків, скверів, садів), некроніми (назви цвинтарів), назви мостів, станцій метро, міських районів тощо. У фокусі даної магістерської роботи перебуватимуть переважно годоніми та агороніми як найбільш репрезентативні індикатори динамічних змін в урбаніміконі.

Урбанонімія – це поняття вищого рівня узагальнення. Під цим терміном розуміють сукупність усіх урбанонімів, що існують або існували на певній території (у межах одного міста, району або країни) [1]. Основним у цьому визначенні є слово «сукупність», що вказує на кількісний, а не системний характер поняття. Урбанонімія охоплює як чинні назви станом на зараз, так і ті, що вийшли з ужитку в попередні історичні епохи, тобто є історичними урбанонімами [2-4]. Таке широке трактування робить поняття «урбанонімія» важливим для діахронічного аналізу, оскільки дозволяє досліджувати не лише сучасний стан назв, а й усі попередні історичні нашарування, виявляючи процеси зникнення одних онімів та появи інших.

Урбанімікон – це найбільш складне та системне поняття. Якщо урбанонімія – це сукупність, то урбанімікон – це система назв внутрішньоміських об’єктів, що функціонує у певний історичний період і є невід’ємною частиною семіотичного (символічного) простору міста. Це поняття

акцентує увагу не на окремих назвах або їхній механічній сукупності, а на їхніх взаємозв'язках, ієрархії, структурних та семантичних моделях. Урбанімікон відображає «культурно-історичну сутність населеного пункту» [13] та є втіленням семантичних особливостей «урбанонімного простору» міста [16]. Він є динамічною системою, що постійно еволюціонує під впливом як внутрішньомовних законів, так і позамовних чинників – політичних, ідеологічних, соціальних та культурних. Аналіз урбанімікону передбачає вивчення його системних характеристик: домінантних мотиваційних та словотвірних моделей, тематичних груп, співвідношення різних ідеологічних пластів тощо.

Отже, для цілей даного дослідження ці три поняття співвідносяться як часткове та ціле: урбанонім є елементарною одиницею; урбанонімія Краматорська чи Катовіце – це повний перелік усіх назв міста за всю його історію; урбанімікон Краматорська чи Катовіце на певному історичному етапі (наприклад, у 1990 р. чи 2020 р.) – система цих назв, що відображає панівну на той час ідеологічну та культурну парадигму.

Урбаноніми, як і будь-які інші мовні знаки, виконують у комунікативному просторі міста низку важливих функцій. Проте їхня специфіка полягає у тому, що вони є не просто словами, а іменами, тісно пов'язаними з фізичним простором та соціальною реальністю. Їхнє функціональне навантаження є багатовимірним. Для глибокого розуміння механізмів динаміки урбанімікону необхідно розрізняти базові (первинні) та похідні (вторинні, факультативні) функції, оскільки саме у співвідношенні та боротьбі між ними криється ключ до пояснення процесів перейменувань.

Первинна функція: номінативно-ідентифікуюча та орієнтаційна. Це фундаментальна, іманентна функція будь-якого урбаноніма, що випливає із самої його природи як власної назви [17]. Номінативно-ідентифікуюча функція полягає у тому, щоб назвати (номінувати) та виокремити (ідентифікувати) конкретний внутрішньоміський об'єкт з-поміж інших однотипних об'єктів, надавши йому унікальне ім'я [17]. Ця функція безпосередньо пов'язана з

практичною, утилітарною потребою людини орієнтуватися у міському просторі [12]. Назви *вулиця Соборна*, *проспект Миру*, *площа Ринок* насамперед слугують для того, щоб мешканці та гості міста могли знайти потрібну адресу, визначити маршрут, домовитися про місце зустрічі. Ця функція є найбільш стабільною та універсальною; без неї існування складного міського організму було б неможливим. Вона є обов'язковою для всіх урбанонімів, незалежно від їх походження та семантики [18].

Вторинні (факультативні) функції як поле ідеологічної боротьби. На відміну від стабільної первинної функції, вторинні функції є динамічними, історично зумовленими та синхронно актуалізуються лише в частині урбанонімів [17]. Саме вони перетворюють урбанонім з нейтрального ідентифікатора на соціальний та ідеологічний інструмент, роблячи його об'єктом маніпуляцій та символічної боротьби під час політичних змін. До ключових вторинних функцій належать:

- **Ідеологічна та комеморативна (меморіальна) функція:** Це одна з вторинних функцій, що полягає в увічненні у назвах певних ідеологем, знакових для панівного режиму подій, дат, організацій та, найчастіше, історичних постатей [12]. Назви на кшталт *вулиця Леніна*, *проспект Жовтневої революції* чи *площа Дзержинського* були покликані не стільки для орієнтації, скільки для щоденного нагадування громадянам про основи комуністичної ідеології та її героїв. Процеси декомунізації в Україні та Польщі є прикладом боротьби саме на цьому функціональному рівні, коли відбувається заміна одного ідеологічного шару іншим, що відповідає новій державній політиці пам'яті [7].
- **Символічна функція та формування колективної пам'яті:** Ця функція пов'язана з ідеологічною, але є більш широкою. Урбаноніми виступають як символи, що закріплюють у повсякденному житті «авторизовану версію історії», яку політична еліта намагається вбудувати у свідомість громадян [8]. Щодня проходячи вулицею, названою на честь певної події чи особи, людина несвідомо засвоює інформацію про її значущість. Таким чином,

урбанімікон є інструментом формування історичної свідомості та колективної пам’яті, створюючи зв’язок між минулим і сьогоденням та виховуючи у громадян почуття приналежності до певної спільноти з її історією та героями [12].

- **Культурно-трансляційна функція:** Урбаноніми слугують каналом збереження та передачі наступним поколінням інформації про національну самосвідомість, культурні традиції, історичні події та видатних діячів культури [2]. Назви *вулиця Тараса Шевченка*, *вулиця Лесі Українки* в Україні чи *ulica Adama Mickiewicza*, *ulica Fryderyka Chopina* у Польщі виконують важливу освітню та культурну місію, популяризуючи основні постаті національної культури.
- **Характеристична (дескриптивна) та асоціативна функції:** Характеристична функція полягає у відображенні у назві реальних фізичних властивостей об’єкта: його розташування (*вулиця Зарічна*), форми (*вулиця Крива*), розміру (*вулиця Довга*), кольору (*Зелений гай*) або призначення (*вулиця Заводська*). Асоціативна функція вказує на зв’язок об’єкта з іншими важливими локаціями, що розташовані поруч (*вулиця Театральна*, *вулиця Вокзальна*) [12]. Ці функції є ближчими до первинної, оскільки також допомагають в орієнтації, але роблять це через опис або асоціацію.
- **Оцінна функція:** Ця функція виражає позитивне або негативне ставлення суспільства до явища, увічненого в назві, або до самого об’єкта [2]. Поява назв, наприклад, *вулиця Героїв України* або *вулиця Небесної Сотні,* несе в собі міцний позитивний оцінний заряд, маркуючи увічнених осіб як героїв. Водночас сам процес перейменування радянських назв є актом негативної оцінки попередньої епохи.

Аналіз співвідношення цих функцій дозволяє виявити парадокс урбаноніма. Його стабільність як мовної одиниці та елемента повсякденної комунікації забезпечується його первинною функцією ідентифікації та орієнтації. Люди звикають до назви, вона стає частиною їхнього життя, і будь-яка зміна створює практичні незручності. Водночас його вразливість до змін, а

отже, й динаміка всього урбанімікону, повністю визначається його вторинними, символічними функціями. Чим сильніше у назві виражене ідеологічне, комеморативне чи оцінне навантаження, тим менш стабільною вона є в довгостроковій історичній перспективі.

Цей механізм можна проілюструвати таким чином: назви, що виконують переважно первинну описову функції (наприклад, *вулиця Вишнева*, *провулок Тихий*, *Набережна*), є ідеологічно нейтральними. Вони рідко стають об'єктом перейменувань при зміні влади, оскільки їхня цінність полягає в практичності та відповідності реаліям [12]. Навпаки, назви з гіпертрофованою вторинною функцією (*проспект Леніна*, *вулиця 25-го з'їзду КПРС*) є першими кандидатами на заміну після падіння режиму, який вони символізували [7]. У момент перейменування їхня утилітарна функція повністю ігнорується, оскільки символічне навантаження стає неприйнятним для нової політичної та культурної парадигми. Процес декомунізації, по суті, є процесом «лікування» урбанімікону від надмірного ідеологічного навантаження шляхом заміни назв з однією домінантною вторинною функцією (комуністичною) на назви з іншою (національно-патріотичною) або на нейтральні назви, де домінує первинна функція (відновлені історичні, дескриптивні, топографічні) [8].

Таким чином, існує обернена залежність: чим більше назва віддаляється від своєї базової, орієнтаційної функції в бік символізації, тим вищий ризик її «смерті» під час наступної зміни політичної парадигми. Це пояснює, чому урбанімікони посттоталітарних країн, зокрема України та Польщі, є настільки динамічними – вони успадкували системи назв, перенасичені онімами, де вторинні, ідеологічні функції домінували над первинними, утилітарними.

Дослідження такого складного та багатогранного явища, як урбанімікон, неможливе у межах одного наукового підходу. Глибинний аналіз динаміки змін міських назв вимагає застосування комплексного методологічного інструментарію, що поєднує різні дослідницькі парадигми. Ці підходи дозволять розглянути об'єкт дослідження з різних ракурсів: від його внутрішньої мовної структури до його ролі у суспільно-політичних та культурних процесах. Синтез

цих парадигм є умовою для отримання об’єктивних та науково обґрунтованих висновків.

В основі будь-якого лінгвістичного дослідження, що стосується еволюції мовних явищ, лежить розмежування двох фундаментальних аспектів аналізу, вперше чітко сформульованих Фердинандом де Соссюром: синхронічного та діахронічного [22, 23].

Синхронічний підхід (від грец. *Σύν* – «разом» і *χρόνος* – «час») передбачає вивчення стану мовної системи на певному часовому зрізі, в один конкретний момент її існування. Це «горизонтальний» зріз, що фіксує систему в статиці, аналізуючи відношення між її елементами тут і зараз [23]. У контексті дослідження синхронічний аналіз означав би вивчення урбанімікону Краматорська або Катовіце як цілісної системи, наприклад, станом на 1990 рік: які назви існували, які словотвірні та семантичні моделі домінували, яка ідеологія в них відображалася.

Діахронічний підхід (від грец. *Διά* – «через, крізь» і *χρόνος* – «час»), навпаки, фокусується на історичному розвитку мовних явищ, досліджуючи їхні зміни в часі. Це «вертикальний» зріз, що простежує еволюцію елементів та системи в цілому від одного стану до іншого [22].

Для теми магістерської роботи, яка у своєму формулюванні містить поняття **«динаміка змін»**, саме діахронічний підхід є провідним. Він дозволяє не просто констатувати різницю між урбаніміконами різних епох, а й простежити сам процес трансформації: виявити історичні нашарування в назвах міст, ідентифікувати хвилі масових перейменувань, встановити їхні хронологічні межі та з’ясувати історичні, політичні та ідеологічні фактори [9]. У межах діахронічного аналізу синхронічні зрізи не відкидаються, а використовуються як опорні точки для порівняння. Наприклад, порівнюючи синхронний стан урбанімікону Краматорська у 1990 році (пізньорадянський період) та у 2020 році (після кількох хвиль перейменувань за часів незалежності країни), ми можемо кількісно та якісно оцінити глибину трансформацій, що відбулися за тридцять років. Таким чином, діахронічний підхід забезпечує історичну перспективу,

необхідну для розуміння логіки та масштабів змін у міському ономастичному просторі.

Структурно-семантичний та мотиваційний аналіз є основним для ономастичного дослідження, оскільки він фокусується на внутрішньолінгвістичних характеристиках урбанонімів, розглядаючи їх, насамперед, як мовні одиниці. Він дає відповідь на питання «Як?» і «Чому?» назва була утворена саме в такій формі та з таким значенням. Будь-який урбанонім є лексичною одиницею, в утворенні якої простежується дія певних словотвірних законів і моделей, і водночас поняттям, у якому втілено семантичні особливості урбанонімного простору міста [16]. Цей підхід передбачає аналіз у двох основних напрямах: за способом творення (структура) та за мотивацією (семантика).

Класифікація за способом творення (структурний аспект) дозволяє систематизувати урбаноніми на основі того, від якої твірної основи (власної чи загальної назви) вони утворені. Вченими виділяють дві великі групи [12]:

- Відонімні урбаноніми: утворені від інших власних назв (онімів). Вони є ядром меморіальних та комеморативних назв і становлять значну частину урбаніміконів багатьох міст. Цю групу доцільно поділити на підгрупи:
  - Відантропонімні: утворені від антропонімів – імен, прізвищ, псевдонімів людей (*вулиця Івана Франка*, *вулиця Марії Кюрі-Склодовської*). Це найпоширеніший спосіб увічнення пам’яті видатних діячів.
  - Відтопонімні: утворені від топонімів – назв інших географічних об’єктів (країн, регіонів, міст, річок). Вони вказують на напрямок дороги або на історичні, культурні чи економічні зв’язки (*вулиця Львівська*, *Варшавське шосе*).
- Відапелятивні урбаноніми: утворені від загальних назв (апелятивів). Такі назви, як правило, описують характерні ознаки самого об’єкта або навколишньої місцевості. Вони менш ідеологічно навантажені та мають практичний, орієнтаційний характер (*вулиця Садова*, *вулиця Промислова*, *провулок Шкільний*).

Класифікація за мотивацією (семантичний аспект) пояснює, *чому* об'єкт отримав ту чи іншу назву, яка ознака або асоціація лягла в основу номінації. Синтезуючи класифікаційні підходи, запропоновані А. Титаренко [16] та іншими дослідниками, можна виділити такі основні мотиваційні групи:

- Меморіальні (комеморативні): назви, надані на честь конкретних осіб (політиків, військових, науковців, митців) або історичних подій, дат, організацій (*вулиця Конституції*, *площа Незалежності*). Ця група є найбільш ідеологічно насиченою та схильною до змін.
- Дескриптивні (описові, оцінні): назви, що безпосередньо характеризують об'єкт за його певною ознакою: розташуванням (*вулиця Привокзальна*), розміром (*провулок Вузький*), формою (*вулиця Кільцева*), кольором (*Зелена алея*), особливостями ландшафту (*вулиця Гірська*).
- Асоціативні: назви, що виникають за асоціацією з іншими об'єктами, розташованими на вулиці або поруч із нею (*вулиця Університетська* – веде до університету), або з характерною для цієї місцевості діяльністю (*вулиця Гончарна*).
- Символічні (довільні): назви, що мають штучну, умовну мотивацію і відображають певні абстрактні поняття, ідеали або цінності, актуальні для суспільства у період номінації (*вулиця Єдності*, *проспект Свободи*, *вулиця Щаслива*).

Структурно-семантичний аналіз є необхідним кроком дослідження, оскільки він дозволяє впорядкувати емпіричний матеріал, виявити домінантні моделі номінації в різні історичні періоди та підготувати дані для подальшої соціолінгвістичної та лінгвокультурологічної інтерпретації.

Якщо структурно-семантичний підхід зосереджений на внутрішній будові урбаноніма, то соціолінгвістична парадигма переносить фокус на його зовнішнє функціонування, на взаємозв'язок «онім – суспільство». На стику соціолінгвістики та ономастики на початку XXI століття сформувався новий міждисциплінарний напрям – соціоономастика [11]. Вона вивчає функціонування власних назв у тісному зв'язку з соціальним контекстом:

мовною ситуацією, мовною політикою держави, соціальною стратифікацією суспільства, ідеологічними процесами та етнополітичними трансформаціями [11].

У межах цієї парадигми урбанонім розглядається не просто як мовна одиниця, а як чутливий соціальний маркер та індикатор суспільних настроїв і змін. Урбанімікон перетворюється на дзеркало, що відображає соціальну структуру міста, його ціннісні орієнтири та політичні симпатії. Особливу увагу соціоономастика приділяє аналізу перейменувальних процесів, оскільки саме вони є найбільш яскравим виявом впливу соціально-політичних рухів на ономастичний простір.

Для дослідження динаміки урбанімікону України та Польщі соціоономастичний підхід є основним, оскільки він дозволяє проаналізувати процеси декомунізації не як стихійне явище, а як цілеспрямовану мовну політику. Предметом аналізу стають загальні закономірності та специфічні особливості хвиль перейменувань, зумовлених прийняттям відповідних законодавчих актів, наприклад, пакет законів про декомунізацію в Україні. Соціоономастика досліджує, як відбувається впровадження цієї політики на місцевому рівні, яка роль у цьому процесі належить центральній владі, органам місцевого самоврядування та громадськості, які конфлікти та дискусії супроводжують вибір нових назв.

Важливим аспектом є те, що соціоономастика розглядає ономастичний простір як арену ідеологічної боротьби. Опір зміні тоталітарних власних назв інтерпретується не просто як прояв консерватизму або ностальгії, а як форма боротьби проти української державності та спроба дестабілізації українського суспільства через мовний чинник. Таким чином, соціоономастична парадигма дозволяє вийти за межі суто лінгвістичного опису та проаналізувати урбанонімічні процеси як невід'ємну частину більш широких процесів націєтворення, утвердження державного суверенітету та формування нової громадянської ідентичності.

Лінгвокультурологічний підхід та засади критичної топоніміки як

парадигма є логічним продовженням та поглибленням соціоономастичного аналізу, зміщуючи акцент із соціальних процесів на глибинні культурні коди та механізми влади, що стоять за практиками найменування. Вона об'єднує два споріднені напрями: лінгвокультурологію та критичну топоніміку.

Лінгвокультурологічний підхід трактує урбанонім як текст культури [25]. Кожна назва розглядається не лише як слово, але й як носій культурних кодів, символів, стереотипів та концептів, що відображають національну картину світу, ментальність та систему цінностей певного народу [25]. Цей підхід прагне «прочитати» урбанімікон як культурний літопис міста, де кожен шар назв відповідає певній епосі з її уявленнями про світ, героїв та антигероїв. Лінгвокультурологічний аналіз не заперечує, а спирається на результати структурно-семантичного та етимологічного аналізу, але інтерпретує їх у більш широкому культурному контексті, виявляючи культурні конотації та асоціації, що стоять за назвою [27].

Критична топоніміка (critical toponymy) – це напрям, що розвинувся у межах західної гуманітарної географії та ономастики, і розглядає процеси найменування та перейменування, насамперед, як практики символічного утвердження влади [10]. В основі цього підходу лежить теза про те, що топоніми не є нейтральними. Вони є елементами символічної дії та інструментами, за допомогою яких владні еліти маркують простір, нав'язують свою ідеологію та конструюють колективну пам'ять [7]. Основні постулати критичної топоніміки, що є релевантними для нашого дослідження, наступні:

- Зміна політичного режиму «природно» веде до зміни назв. Перейменування є невід'ємною частиною будь-якої революції або докорінної трансформації, оскільки нова влада прагне створити новий символічний простір, стирає з нього знаки своїх попередників та вписавши власні.
- Топонімічна політика є засобом конструювання ідентичності через визначення та легітимізацію кордонів між «своїми» та «чужими» на різних просторових рівнях – від локального до національного та геополітичного [18].

- Процеси декомунізації в Україні та Польщі є прикладом політики пам’яті, спрямованої на символічне повернення до європейського простору та відмежування від радянського/російського імперського спадку. Водночас ці процеси мають свої національні та регіональні особливості, що відображають відмінності в історичному досвіді та суспільних настроях [7].

Поєднання лінгвокультурологічного підходу та інструментарію критичної топоніміки дозволяє аналізувати урбанімікон не просто як набір назв, а як динамічне поле битви за символічний капітал, де різні історичні наративи, культурні цінності та політичні проєкти змагаються за право бути увічненими в міському просторі.

Для узагальнення та систематизації представлених парадигм доцільно звести їхні ключові характеристики у порівняльну таблицю 1.1.

Таблиця 1.1.

Порівняльна характеристика методологічних підходів до дослідження урбанонімії

Підхід (Approach)	**Основний фокус (Main Focus)**	**Ключові поняття (Key Concepts)**	**Приклад дослідницького питання**
Структурно-семантичний	Внутрішня структура, словотвір, лексичне значення та мотивація назви.	Відонім, відапелятив, семантична класифікація, словотвірна модель.	Які словотвірні та семантичні моделі є домінантними в урбаніміконі Краматорська радянського періоду?
Соціоономастичний	Взаємозв’язок оніма з	Мовна політика, ідеологема,	Як законодавство про декомунізацію

	соціальними, політичними та ідеологічними процесами.	декомунізація, соціальний маркер, престижність назви.	вплинуло на вибір нових урбанонімів у Катовіце та Краматорську?
Лінгвокультурологічний та критична топоніміка	Урбанонім як текст культури, інструмент влади, носій культурних кодів та засіб конструювання колективної пам'яті.	Концепт, культурна конотація, символічний простір, політика пам'яті, дискурс влади.	Які національні наративи та культурні цінності конструюються через нові урбаноніми в Польщі та Україні після 1989/1991 рр.?

Представлені у таблиці підходи створюють комплексну методологічну рамку для дослідження. Структурно-семантичний аналіз надає базовий емпіричний матеріал, класифікуючи назви за їхніми формальними та змістовими ознаками. Соціоономастичний підхід розміщує ці дані в соціально-політичний контекст, пояснюючи, які суспільні сили та законодавчі механізми стоять за змінами. Лінгвокультурологічний підхід та критична топоніміка дозволяють здійснити інтерпретацію, розкриваючи, як через акти найменування та перейменування вулиць конструюється національна ідентичність, переписується історія та утверджується влада. Синтез цих парадигм може забезпечити наукову глибину дослідження динаміки урбанімікону на такому історично насиченому матеріалі, як назви міст України та Польщі.

Сучасна лінгвістична урбаністика вимагає включення до аналізу ергонімів – власних назв об'єднань людей, організацій, підприємств, закладів, що мають закріплену локалізацію в міському просторі. У промислових містах, де заводи,

шахти та комбінати часто виступали містоутворюючими факторами, ергоніми є твірною основою для годонімів (*вулиця Заводська, проспект Машинобудівників*) та важливими орієнтирами.

Ергонімія є більш динамічним шаром лексики, ніж годонімія. Якщо зміна назви вулиці потребує адміністративного рішення та проходження бюрократичних процедур, то зміна назви магазину, кафе чи фірми (ергоніма) є реакцією власника на ринкову кон'юнктуру та суспільні настрої. Тому саме ергоніми часто стають першими індикаторами змін у мовній свідомості містян та маркерами «низової» декомунізації чи дерусифікації.

Включення ергонімів до об'єкта дослідження дозволяє простежити, як «офіційна» політика пам'яті, що реалізується через назви вулиць, співвідноситься з «приватною» політикою найменувань у комерційній сфері. Чи підтримує бізнес тренд на українізацію та дерусифікацію, чи, навпаки, консервує старі назви заради збереження клієнтури? Відповідь на це питання є важливою для розуміння глибини трансформаційних процесів у суспільстві.

Таким чином, у даному дослідженні ми розглядаємо урбанімікон як складну, багаторівневу систему, що охоплює:

- Лінійні об'єкти (годоніми): вулиці, проспекти, бульвари, провулки.
- Просторові об'єкти (агороніми, хороніми): площі, майдани, парки, сквери, мікрорайони.
- Точкові об'єкти (ергоніми, еклезіоніми): назви підприємств, закладів торгівлі, культури, храмів, які виконують функцію урбанонімів-орієнтирів.

1.2. Класифікаційні моделі урбанонімів: структурно-семантичний та мотиваційний аспекти

Систематизація емпіричного матеріалу є важливим етапом наукового дослідження, що дозволяє перейти від накопичення фактів до їх аналізу та узагальнення. В урбаноніміці, яка оперує величезними масивами назв, розробка та застосування чітких класифікаційних моделей набуває особливої ваги.

Класифікація дозволяє структурувати урбанімікон, виявити його системні характеристики, простежити кількісні та якісні зміни в його складі протягом певного часу, а також провести зіставлення урбанонімних систем різних міст.

Науковці наголошують, що класифікація урбанонімів має бути системною, поєднувати структурно-семантичний та тематичний підходи, оскільки кожен урбанонім є водночас і лексичною одиницею, утвореною за певними словотвірними законами, і поняттям, що відображає семантичні особливості міського простору, і символом, що виникає під впливом позамовних чинників [16]. Історично в ономастиці пропонувалися різні класифікаційні схеми, що спиралися на один принцип – семантичний або морфолого-словотвірний [12]. Проте для всебічного аналізу, особливо в діахронічному аспекті, найбільш продуктивним є застосування комплексного підходу, що враховує одночасно і спосіб творення назви (структурний аспект), і мотив її присвоєння (семантичний аспект). Такий підхід дозволяє відповісти на два фундаментальні питання: «Як утворена назва?» та «Чому вона виникла?».

Структурна класифікація, або класифікація за способом творення, ґрунтується на аналізі твірної основи урбаноніма. Вона дозволяє систематизувати назви залежно від того, чи походять вони від іншої власної назви (оніма), чи від загальної назви (апелятива). Цей поділ є базовим і визнається більшістю дослідників як в українській, так і в польській ономастиці.

Відонімні урбаноніми – це назви, утворені від інших власних назв. Ця група є чисельною та продуктивною в урбаніміконах сучасних міст, оскільки через відонімні утворення реалізується меморіальна функція. Вони поділяються на кілька підгруп залежно від класу оніма, що став твірною основою:

- Відантропонімні урбаноніми: утворені від антропонімів (імен, прізвищ, псевдонімів реальних чи вигаданих осіб). Це поширений спосіб увічнення пам’яті видатних діячів політики, науки, культури, військової справи тощо (*вулиця Тараса Шевченка, plac Tadeusza Kościuszki*). Ця група є ядром меморіальних назв і становить значну частину урбанімікону [25-29]. У польській ономастиці такі назви називають «назвами від особовими» (nazwy

odosobowe) або «пам'ятковими» (pamiątkowe), і їхня масова поява в XIX столітті стала справжньою революцією в міському неймінгу [30].

- Відтопонімні урбаноніми: утворені від топонімів – назв інших географічних об'єктів. Вони можуть вказувати на напрямок шляху (*вулиця Київська* веде в напрямку Києва), позначати місцевість, з якою місто має історичні чи економічні зв'язки, або увічнювати пам'ять про певні території (*вулиця Волинська, aleja Lwowska*). До цієї широкої групи належать назви, утворені від ойконімів (назв населених пунктів), гідронімів (назв водних об'єктів), оронімів (назв форм рельєфу) тощо [16].

Відапелятивні урбаноніми – це назви, що походять від загальних іменників (апелятивів). Такі урбаноніми, як правило, описують характерні ознаки самого об'єкта, навколишньої місцевості, флори, фауни або пов'язаної з ним людської діяльності. Вони часто мають практичний, орієнтаційний характер і є менш ідеологічно навантаженими, а отже, більш стабільними в історичній перспективі [12]. Прикладами є *вулиця Садова, вулиця Заводська, ulica Ogrodowa, ulica Leśna*. У польській традиції такі назви класифікують як топографічні (oddają cechy krajobrazu) або культурні (oznaczają wytwory kultury materialnej) [31].

Змішані урбаноніми – окрему, хоча і не таку чисельну групу, становлять назви, утворені шляхом поєднання власної та загальної назви, наприклад, *вулиця Архітектора Артинова*.

Польська ономастична традиція також пропонує класифікацію за структурно-граматичним критерієм, що виділяє назви примарні (первинні, рівні апелятиву, напр., *Góra*), секундарні (похідні, утворені за допомогою афіксів, напр., *Zagórze*) та складені (утворені з двох основ, напр., *Białystok*) [29-32]. Цей підхід доповнює класифікацію за твірною основою, дозволяючи детальніше проаналізувати словотвірні моделі, характерні для різних історичних періодів.

Якщо структурний аналіз відповідає на питання «як?», то мотиваційний (або семантичний) аналіз дає відповідь на питання «чому?». Він класифікує урбаноніми на основі тієї ознаки, ідеї чи асоціації, яка лягла в основу номінації. Цей аспект є важливим для розуміння динаміки урбанімікону, оскільки мотив

номінації визначає ідеологічне навантаження назви та її «життєздатність» в умовах політичних змін. Синтезуючи підходи українських та польських дослідників, можна виділити кілька основних мотиваційних груп.

- Меморіальні (комеморативні) урбаноніми. Це найбільш динамічна група, що охоплює назви, надані на честь конкретних осіб, груп людей, історичних подій, дат, організацій, військових формувань тощо. Їхня головна мета – увічнення пам'яті та закріплення в міському просторі певного історичного наративу. Саме ця група є основним полем ідеологічної боротьби під час перейменувань: радянські меморіальні назви (*вулиця Леніна, ulica Armii Czerwonej*) замінюються на національно-патріотичні (*вулиця Степана Бандери, ulica Żołnierzy Wyklętych*).
- Дескриптивні (описові) урбаноніми. Ця група об'єднує назви, що характеризують об'єкт за його фізичними властивостями, розташуванням або призначенням. Їхня мотивація є прямою та об'єктивною. До них належать назви, що вказують на:
  - Розташування: *вулиця Зарічна, ulica Podgórna*.
  - Фізичні характеристики (розмір, форма, колір): *вулиця Довга, ulica Krzywa, Зелений гай*.
  - Природні об'єкти та ландшафт: *вулиця Джерельна, ulica Polna* [34].
  - Призначення об'єкта: вулиця Промислова, ulica Szkolna. Такі назви, які в українській ономастиці іноді називають дескриптивно-оцінними або назвами-характеристиками [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], а в польській – топографічними [31], виконують орієнтаційну функцію і є найбільш стабільними.
- Асоціативні урбаноніми. Мотивація цих назв ґрунтується на асоціативному зв'язку з іншим об'єктом, що розташований на вулиці чи поблизу неї, або з характерною для цієї місцевості діяльністю. Прикладами є *вулиця Театральна* (поруч із театром), *вулиця Вокзальна* (веде до вокзалу), *ulica Młyńska* (історично пов'язана з млином). Такі назви також сприяють орієнтації в міському просторі, створюючи ментальну карту міста [19].

- Символічні (довільні) урбаноніми. Це назви, що мають штучну, умовну мотивацію і відображають певні абстрактні поняття, ідеали, цінності, що були актуальними для суспільства в період номінації [12]. Вони не пов’язані з конкретними особами чи подіями, а апелюють до загальних концептів: *проспект Свободи, вулиця Єдності, ulica Zgody, ulica Szczęśliwa*. Такі назви з’являються в періоди суспільних трансформацій, коли є запит на нові позитивні символи, що відображають прагнення громади.

Застосування такої подвійної класифікації – структурної та мотиваційної – дозволяє створити комплексну матрицю для аналізу урбанімікону. Наприклад, урбанонім *вулиця Івана Франка* за структурним типом є відонімним (відантропонімним), а за мотиваційним – меморіальним. Назва *вулиця Вишнева* є відапелятивною за структурою та дескриптивною за мотивацією. Такий підхід уможливлює не лише якісний, а й кількісний аналіз: можна підрахувати співвідношення відонімних та відапелятивних назв, визначити домінантні мотиваційні групи в урбаніміконах Краматорська та Катовіце в різні історичні періоди (наприклад, до і після 1991 року) та порівняти їх між собою. Це дозволить зробити обґрунтовані висновки про специфіку політики пам’яті та культурні пріоритети, що відобразилися в ономастичному ландшафті досліджуваних міст.

У контексті порівняльного аналізу українського та польського матеріалу доцільно виділити такі структурно-семантичні групи ергонімів, що є актуальними для промислових міст:

- **Індустріальні ергоніми:** Назви, що відображають профіль діяльності або історію промислового розвитку (наприклад, «*Енергомашспецсталь*» у Краматорську, «*Huta Baildon*» у Катовіце). Ці назви є стійкими, оскільки пов'язані з брендом та економічною історією.
- **Ідеологічно марковані ергоніми:** Назви, що містять елементи радянської або комуністичної лексики (наприклад, колишні назви кінотеатрів «*Жовтень*», «*Піонер*», магазинів «*Супутник*»). Ця група є об'єктом першочергової декомунізації.

- **Етнокультурні ергоніми:** Назви, що звертаються до національної традиції, фольклору, літератури. Динаміка зростання цієї групи (наприклад, поява назв «*Чумацький шлях*», «*Козацька рада*» замість нейтральних або російських) є індикатором відродження національної ідентичності.
- **Іншомовні запозичення:** Ергоніми, записані латиницею або запозичені з англійської мови. У Польщі та Україні цей процес має спільні риси глобалізації, проте в Україні він також виконує функцію дистанціювання від російського мовного простору.

Таблиця 1.2.

Порівняльна характеристика функцій годонімів та ергонімів у міському просторі

Критерій	**Годоніми (назви вулиць)**	**Ергоніми (назви закладів)**
Суб'єкт номінації	Влада (міська рада, ВЦА)	Приватні особи, бізнес, корпорації
Механізм зміни	Адміністративне рішення, громадські слухання	Рішення власника, ребрендинг
Швидкість реакції	Повільна, інерційна (бюрократія)	Швидка, ситуативна (ринок)
Основна функція	Орієнтація, меморіалізація	Реклама, ідентифікація, атракція
Вплив ідеології	Прямий, директивний	Опосередкований (через суспільний запит)

Проведений аналіз засвідчує, що на відміну від консервативної годонімії,

яка є інструментом офіційної політики пам’яті, система ергонімів виступає динамічним індикатором суспільних трансформацій, де крізь індустріальні, етнокультурні та глобалізовані назви візуалізується реальна зміна ідентичності постіндустріального міста.

1.3. Соціолінгвістичний вимір урбанонімії: топоніміка як інструмент політики пам’яті та ідентичності

Виходячи за межі структурно-семантичного аналізу, що розглядає урбаноніми переважно як мовні одиниці, необхідно заглибитися в їхній соціальний контекст. Урбаноніми є продуктом суспільства, відображенням його цінностей, ідеологій та історичного досвіду. Саме тут на перший план виходить соціолінгвістичний, а точніше – соціоономастичний підхід, що вивчає власні назви у їхньому нерозривному зв’язку із соціальними, етномовними та політичними трансформаціями [11]. У цій парадигмі урбанімікон постає не просто як сукупність назв, а як символічний простір, поле ідеологічної боротьби, де різні політичні сили змагаються за право маркувати територію та конструювати колективну пам’ять [9].

Міський простір є зразковою ареною для відтворення та нав’язування ідеології, а назви вулиць – одним із інструментів цього процесу. Політичні еліти використовують географічний простір для просування власних ідеологічних маркерів, прагнучи стерти символи попередніх режимів та впровадити власні [8]. Цей процес, відомий як політика пам’яті, перетворює топоніміку з нейтральної дисципліни на інструмент формування ідентичності. Зміна назв вулиць є невід’ємною частиною будь-якої докорінної зміни політичної системи, оскільки нова влада прагне створити новий символічний ландшафт, що легітимізує її правління та просуває нову «авторизовану версію історії» [8].

Прикладом такої політики є систематичне насадження комуністичної ідеології в урбаніміконах країн Центральної та Східної Європи після Другої світової війни [35]. Вулиці та площі масово отримували імена лідерів

комуністичної партії, знакових подій, військових формувань та понять, що пропагували комуністичну ідеологію. Метою було створення світу альтернативних цінностей, символів та героїв, що мав закріпити новий політичний порядок у повсякденному житті громадян [10].

Падіння комуністичних режимів у 1989–1991 роках викликало зворотний процес – хвилю перейменувань, спрямовану на символічне очищення простору від тоталітарного минулого [10]. Процес декомунізації був елементом постсоціалістичної трансформації в Україні та Польщі. Він був складним соціально-політичним проєктом, що мав на меті:

- Символічне розірвання з минулим: усунення з публічного простору назв, що увічнювали комунізм та його репресивну систему.
- Конструювання нової національної ідентичності: створення нового символічного простору шляхом відновлення історичних назв та впровадження нового пантеону національних героїв, подій та цінностей, які були стерті з колективної пам’яті комуністичною владою.

Хоча загальна мета декомунізації в Україні та Польщі була спільною, її перебіг та результати мали відмінності, що відображають специфіку історичного досвіду та суспільно-політичної ситуації у кожній країні [7].

У Польщі процес перейменувань розпочався спонтанно, «знизу», одразу після 1989 року, коли новообрані органи місцевого самоврядування почали змінювати комуністичні назви [10]. Пізніше цей процес був інституціоналізований, зокрема законом про декомунізацію від 2016 року, який зобов’язав місцеву владу завершити усунення комуністичних символів, надавши центральним органам (воєводам за погодженням з Інститутом національної пам’яті) право втручатися, якщо місцева влада не виконувала вимог закону.

В Україні декомунізація топонімії відбувалася повільніше та менш послідовно [9]. Попри певні зміни на початку 1990-х, українське суспільство тривалий час толерувало радянську спадщину в публічному просторі. Кардинальні зміни відбулися лише після Революції Гідності 2014 року та початку російської агресії, що змінило ставлення до історичної пам’яті [9].

Прийнятий у 2015 році пакет законів про декомунізацію дав старт керованій центральною владою кампанії з перейменувань [11].

Урбанонімія є не лише дзеркалом суспільних змін, але й активним учасником «війни пам'ятей». У постколоніальних та посттоталітарних суспільствах, якими є українське та польське суспільства, топонімічний ландшафт є ареною зіткнення різних історичних наративів.

Дослідження взаємин України та Польщі крізь призму урбаноніміки дозволяє виявити специфіку сприйняття «іншого». В урбаніміконі міст Західної України (Львів, Івано-Франківськ, Луцьк) польський компонент є історично вкоріненим. *Вулиці Міцкевича, Коперника, Шопена* сприймаються як невід'ємна частина історії міста, а не як іноземні запозичення.

Натомість у промислових містах Сходу України (Краматорськ, Маріуполь, Харків) польські топоніми тривалий час були відсутні або маргіналізовані внаслідок політики Російської імперії та СРСР, яка намагалася стерти сліди європейської присутності та представити цих земель як виключно російський проєкт. Поява польських назв у цих містах сьогодні (повернення історичних, пов'язаних з польськими інженерами, які розбудовували промисловість Донбасу) є маркером зміни геополітичного вектора та відновлення історичної справедливості. Це свідчить про перехід від радянського наративу «інтернаціоналізму» (який насправді був русифікацією) до реального міжкультурного діалогу.

У Польщі спостерігається зворотний процес. Якщо раніше українські топоніми були рідкістю, то нинішня ситуація характеризується появою «топонімії солідарності» – назв, що виникають як реакція на російську агресію проти України (*вулиця Українська Ukraińska,* Варшава, *Plac Wolnej Ukrainy* Площа Вільної України, Gdynia, *Skwer Bohaterskiego Mariupola Сквер Героїчного Маріуполя,* Gdańsk). Це нове явище в європейській урбаноніміці, коли назва надається не на честь минулого, а як акт політичної підтримки в реальному часі.

Порівняльний аналіз виявляє ключові відмінності в топонімічній політиці двох країн:

- Масштаб та характер: Перейменування в Україні виявилися більш масштабними, ніж у Польщі. Українська декомунізація має ознаки дерусифікації символічного простору, що було прямою реакцією на російську агресію [7].
- Стратегії номінації: В Україні виявилися регіональні відмінності. У західних та центральних областях нові назви увічнювали спадщину національно-визвольних рухів XX століття. Натомість у містах південного сходу переважала стратегія уникнення гострих комеморативних назв та деполітизації урбанонімікону шляхом надання нейтральних (топографічних, поетичних) або відновлення дорадянських історичних назв. Це було зумовлено як іншою історичною пам'яттю населення, так і прагненням місцевих еліт уникнути соціальної напруги. Загалом, нові назви в Україні виявилися більш нейтральними та компромісними, ніж у Польщі [7-8].

Таким чином, соціолінгвістичний аналіз демонструє, що динаміка урбанімікону є барометром суспільно-політичних процесів. Перейменування вулиць у постсоціалістичних країнах – це не просто зміна табличок, а глибокий процес переосмислення минулого та конструювання майбутньої ідентичності. Урбанонімікон є полем битви за історію, де через імена, що оточують нас у повсякденному житті, утверджуються нові національні наративи та цінності.

РОЗДІЛ 2
ТОПОНІМІЧНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

2.1. Процеси декомунізації та дерусифікації в топонімічній політиці України: законодавче підґрунтя та етапи реалізації

Топонімічна політика держави є одним із інструментів формування та реалізації політики національної пам'яті. Вона виходить за межі лінгвістичної чи адміністративної діяльності, перетворюючись на елемент конструювання національної ідентичності. Політика пам'яті, як сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію образів минулого, актуалізованих сучасним політичним контекстом, знаходить своє втілення в урбаніміконі – сукупності назв внутрішньоміських об'єктів [36]. Урбаноніми, зокрема назви вулиць, площ та проспектів, функціонують як «безтілесні пам'ятники» [37]. Вони закріплюють у суспільній свідомості певні ідеї, комеморують визначні події та постаті, формуючи таким чином символічний ландшафт, що відображає ціннісні орієнтири нації. Цей процес має велике значення, адже саме пам'ять, будучи соціальною конструкцією, лежить в основі національної ідентичності та сприяє її консолідації.

Для аналізу топонімічних реформ в Україні на межі XX–XXI століть необхідно розмежувати основні поняття, що визначають їх зміст та спрямованість. Декомунізація являє собою процес позбавлення від символів комуністичної ідеології, що отримав системне законодавче оформлення у 2015 році та був спрямований на подолання спадщини радянського тоталітарного минулого [38].

Дерусифікація, у свою чергу, є процесом відмови від символіки, пов'язаної з Російською імперією та сучасною Росією. Цей процес, що мав стихійні прояви з 1991 року, активізувався після початку російської агресії у 2014 році та набув особливої гостроти після повномасштабного вторгнення 2022 року [39].

Найширшим поняттям є деколонізація, що охоплює як декомунізацію, так і дерусифікацію, і має на меті комплексне подолання спадщини колоніального минулого в усіх його проявах, включаючи культурний, інформаційний та символічний простір [38].

Центральну роль у формуванні та реалізації державної політики пам'яті в Україні відіграє Український інститут національної пам'яті (УІНП). Ця інституція, що функціонує як центральний орган виконавчої влади, виступає ініціатором законодавчих змін, надає експертну підтримку та координує деколонізаційні процеси на місцевому рівні, сприяючи очищенню українського простору від ворожих маркерів та утвердженню національного наративу [42].

2.1.1. Еволюція державної політики пам'яті в Україні та її вплив на урбанімікон (1991–2024)

Історія топонімічної політики в незалежній Україні не є лінійним та послідовним процесом. Її розвиток схожий на синусоїду, траєкторія якої відображає політичні коливання, ідеологічні змагання та геополітичний вибір керівництва держави на кожному етапі. Перехід від пасивної, непослідовної та суперечливої політики перших двох десятиліть до проактивної, системної та законодавчо закріпленої стратегії був зумовлений не стільки еволюційним розвитком, скільки революційними змінами, каталізатором яких була зовнішня агресія з боку Російської Федерації. Аналіз цього процесу дозволяє виділити два макроетапи: пострадянський період (1991–2014), що характеризувався стихійністю і «багатовекторністю», та постреволюційний (з 2014 року), позначений системним підходом, зумовленим необхідністю захисту національної ідентичності як складової державної безпеки.

Кінець 1980-х – 1994 рр. як початковий етап охоплює пізню «перебудову» та перші роки незалежності за президентства Леоніда Кравчука, характеризується як період «конкуруючих типів пам'яті» – радянської, що ще зберігала інерційний вплив, та національної, що стрімко народжувалася [36].

Перейменування в цей час мали переважно стихійний, «низовий» характер. Ініціаторами виступали опозиційні до Компартії структури, зокрема Народний рух України та Українська Гельсінська спілка, які використовували історичну проблематику для легітимації ідеї незалежності. Зростав інтерес до «білих плям» історії: козацтва, української революції 1917–1920-х рр., Голодомору, репресій [36]. Держава, хоч і запровадила нові атрибути (герб, прапор, гімн), не мала послідовної політики пам'яті. Це призводило до фрагментарного витіснення радянської спадщини з публічного простору без формування цілісного, об'єднавчого національного наративу.

1994–2004 рр. як десятиліття президентства Леоніда Кучми в царині політики пам'яті визначається як період «багатовекторності» або двоїстості [36]. Невизначеність проявлялася у механічному поєднанні національної та радянської історичних парадигм. З одного боку, відбулося офіційне визнання Михайла Грушевського як «батька української нації». З іншого – не спостерігалося активної реконструкції радянських міфів, що виливалося у паралельне відзначення ідеологічно протилежних ювілеїв. Така політика гальмувала зміни в топоніміці, консервуючи радянський спадок в урбаніміконі багатьох міст, особливо на Сході та Півдні України.

У 2005–2010 рр. за президентства Віктора Ющенка було здійснено першу системну спробу вибудувати національну версію політики пам'яті з відмовою від радянських шаблонів. Ключовою подією цього періоду було створення у 2006 році Українського інституту національної пам'яті (УІНП) як центрального органу виконавчої влади, покликаного координувати політику пам'яті. Акцент було зроблено на дослідженні та комеморації Голодомору, визнаного геноцидом українського народу, а також на вшануванні борців за незалежність України [36]. Цей період позначився активізацією перейменувань, однак вони зустрічали опір на місцевому рівні та були предметом гострих політичних дискусій, що свідчило про розкол у суспільних уявленнях про минуле.

У 2010–2014 рр. період президентства Віктора Януковича характеризується як ревізіоністський. Відбулося поступове зміщення акцентів

від національно-орієнтованої парадигми до «інтернаціоналістської» та російськоцентричної [36-43]. Статус УІНП було понижено: з органу виконавчої влади його перетворили на науково-дослідну установу при Кабінеті Міністрів, що послабило його вплив на державну політику. Процеси декомунізації та українізації символічного простору були фактично згорнуті, що призвело до реконсервації радянського спадку.

Революція Гідності, анексія Криму та початок війни на Донеччині у 2014 році були крапкою неповернення, що змінила підходи до державної політики пам'яті. Ці події перевели процеси дерусифікації та декомунізації зі стихійної, фрагментарної фази у системну та законодавчо врегульовану. Питання символічного простору перетворилося на складову національної безпеки. Суспільний запит на остаточний розрив будь-яких зв'язків з країною-агресором був домінуючим [38], змусивши державу до системних дій.

Таблиця 2.1

Періодизація державної політики пам'яті в Україні та її вплив на топонімію (1991-2024 рр.)

Етап	Хронологічні межі	Домінуючий політичний контекст	Ключові характеристики топонімічних змін	Законодавче підґрунтя
I. Становлення та невизначеність	1991–2004 рр.	Пострадянський транзит, політика «багатовекторності»	Стихійні, «низові» перейменування; конкуренція радянського	Відсутність спеціального законодавства; локальні нормативні

			та національного наративів; відсутність системного підходу; консервація радянської спадщини [36].	акти [45].
ІІ. Спроба національного самовизначення	2005–2010 рр.	«Помаранчева революція», курс на євроатлантичну інтеграцію	Перша системна спроба декомунізації; активізація перейменувань за ініціативи центральної влади; посилення суспільних дискусій та політичного протистояння [36].	Створення УІНП як центрального органу виконавчої влади.

III. Ревізія та відкат	2010–2014 рр.	Проросійський вектор зовнішньої політики	Згортання процесів декомунізації; реконсервація радянського спадку; зміщення акцентів на «спільну історію» з Росією.	Пониження статусу УІНП до науково-дослідної установи.
IV. Системна декомунізація	2014–2022 рр.	Революція Гідності, початок російської агресії	Законодавче закріплення декомунізації; масові перейменування по всій країні; перехід від стихійної до системної дерусифікації.	«Декомунізаційний пакет» законів (2015 р.) [46].
V. Радикальна	з 2022 р.	Повномасштабне вторгнення	Завершення декомунізації та перехід	Закон «Про деколонізацію

деколонізація		РФ	до тотальної деколонізації; усунення будь-яких маркерів, пов’язаних з російською/ імперською культурою та історією.	топонімії» (2023 р.) [42].

За президентства Петра Порошенка політика пам’яті набула антиколоніального та антитоталітарного спрямування. Було відновлено статус УІНП як центрального органу виконавчої влади, що дало йому необхідні інструменти для реалізації нової політики. Кульмінацією цього етапу стало ухвалення у 2015 році «декомунізаційного пакету законів». Повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року було подією, що прискорила та радикалізувала процеси очищення символічного простору. Воно ініціювало новий етап – деколонізацію, спрямовану на подолання не лише радянської, а й усієї спадщини багатовікової російської імперської політики [40] (табл. 2.1).

2.1.2. Законодавче забезпечення топонімічних реформ

Законодавчі акти, ухвалені у 2015 та 2023 роках, є формалізованою державною ідеологією, що фіксує новий, постколоніальний погляд на історію України. Порівняльний аналіз законів виявляє не просто кількісне розширення переліку заборонених назв, а саме зміну парадигми: від боротьби зі спадщиною конкретного тоталітарного режиму (СРСР) до цивілізаційного розриву з багатовіковою імперською політикою Росії. Ця еволюція законодавства

демонструє, як українська держава після 2014 року, і особливо після 2022 року, остаточно переосмислила свою історію не як частину «спільного» радянського або російського простору, а як історію колонізованої нації, що виборює своє право на суб'єктність.

9 квітня 2015 року Верховна Рада України ухвалила пакет із чотирьох законів, що були законодавчим фундаментом для декомунізації. Центральним для нашого дослідження є Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [46].

Мета та об'єкт закону полягали у засудженні комуністичного та нацистського режимів як злочинних та у встановленні заборони на публічне використання їхньої символіки. Під дію закону підпадали назви областей, районів, населених пунктів, вулиць, площ, підприємств та інших об'єктів топоніміки, що містили імена або псевдоніми діячів КПРС, вищих органів влади СРСР та УРСР, співробітників радянських органів держбезпеки, а також назви, пов'язані з діяльністю компартії та встановленням радянської влади [46].

Закон встановив шестимісячний термін для органів місцевого самоврядування на проведення перейменувань та демонтажу пам'ятників. У разі їхньої бездіяльності, протягом наступних трьох місяців ці повноваження переходили до голів обласних державних адміністрацій. Перейменування населених пунктів та районів належало до компетенції Верховної Ради.

Закон запустив масштабну хвилю перейменувань в Україні, що призвела до кардинальної трансформації її символічного ландшафту. За даними УІНП, лише за 2016 рік було перейменовано 51 493 вулиці та 987 населених пунктів, а також демонтовано 1320 пам'ятників Леніну та 1069 іншим комуністичним діячам [47].

Повномасштабна агресія РФ актуалізувала необхідність подальшого очищення публічного простору від маркерів «руського міра». Відповіддю на цей виклик було ухвалення 21 березня 2023 року Закону України № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і

деколонізацію топонімії», який набув чинності 27 липня 2023 року.

Розширення об'єкта заборони є основною відмінністю цього закону. Він засуджує не лише радянський період, а всю «російську імперську політику» в її історичній тяглості – від Московського царства до сучасної Російської Федерації, визнаючи її злочинною та несумісною з українською державністю [42].

Основні дефініції закону вперше вводять в українське юридичне поле фундаментальні поняття, що описують сутність колоніальної політики Росії:

- «Російська імперська політика (російська колоніальна політика)»: визначається як система заходів, що здійснювалися органами управління та іншими структурами російських державних утворень, спрямованих на підкорення, експлуатацію та асиміляцію українського народу [42].
- «Русифікація»: трактується як складова імперської політики, спрямована на нав'язування російської мови та культури, витіснення української мови та звуження українського культурного простору [42].
- «Україно фобія»: визначається як дискримінаційні дії та заклики, що заперечують суб'єктність Української держави, української нації та правомірність боротьби за незалежність [42].

Заборона поширюється на назви, що глорифікують, увічнюють або пропагують Росію як державу-агресора, її визначні місця, дати, події, а також діячів, які здійснювали або підтримували імперську політику [42].

Закон зобов'язав органи місцевого самоврядування у шестимісячний термін (з 27 липня 2023 року до 27 січня 2024 року) завершити процес перейменування об'єктів топонімії та демонтажу відповідних пам'ятників і пам'ятних знаків [42].

Порівняльний аналіз цих законів (табл. 2.2) дозволяє наочно продемонструвати поглиблення та розширення державної політики пам'яті.

Таблиця 2.2

Порівняльний аналіз Законів № 317-VIII (2015) та № 3005-IX (2023)

Параметр порівняння	Закон № 317-VIII «Про засудження комуністичного... режиму» (2015 р.)	Закон № 3005-IX «Про засудження... російської імперської політики...» (2023 р.)
Мета	Засудження комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, заборона пропаганди їхньої символіки.	Засудження російської імперської політики, заборона пропаганди її символіки та деколонізація топонімії.
Об'єкт засудження	Комуністичний тоталітарний режим 1917–1991 рр. та націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим.	Російська імперська політика, що здійснювалася Російським царством, Російською імперією, СРСР, Російською Федерацією та іншими її державними утвореннями.
Ключові визначення	Символіка комуністичного режиму (герби, прапори СРСР/УРСР, гімни, гасла КПРС, зображення керівників	Пропаганда російської імперської політики, русифікація, українофобія, символіка російської імперської політики.

	партії та держави, пам'ятники, назви на їхню честь).	
Символіка, що підлягає усуненню	Назви, пов'язані з діячами КПРС, встановленням радянської влади, органами держбезпеки. Пам'ятники та зображення, присвячені цим особам та подіям.	Назви, що глорифікують РФ, її діячів, міста, дати, події. Імена осіб, що підтримували імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії.
Терміни реалізації	6 місяців для органів місцевого самоврядування, 3 місяці для голів ОДА.	6 місяців (27.07.2023 – 27.01.2024) для органів місцевого самоврядування.

Процес перейменувань в Україні передбачає демократичні процедури, що включають громадське обговорення. Проте характер та успішність цього діалогу значною мірою залежать від регіональної специфіки, історичного контексту та рівня суспільної консолідації. Резонансні випадки, наприклад, перейменування Кіровограда та Дніпропетровська, демонструють, що до повномасштабного вторгнення існував конфлікт між національним та локальними/проросійськими наративами. Російська агресія 2022 року була уніфікуючим фактором, що змінив суспільну думку, підвищив рівень підтримки деколонізації та зменшив гостроту регіональних суперечок, перетворивши те, що раніше було предметом дискусій, на елемент національного консенсусу та спротиву.

Процедура перейменування внутрішньоміських об'єктів є багатоетапною

та регламентованою. Вона починається з ініціювання публічного обговорення, що може відбуватися через онлайн-петиції або офіційні звернення громадян чи організацій. Наступним кроком є подання пропозицій до органів місцевої влади, які мають їх розглянути. У разі позитивного рішення розпочинаються громадські обговорення, що тривають не менше двох місяців і можуть проходити у форматі слухань, конференцій, опитувань чи онлайн-голосувань [38].

Важливу роль у цьому процесі відіграють спеціалізовані топонімічні комісії, що створюються при місцевих радах. До їхніх функцій входить формування переліків назв, що підлягають перейменуванню, опрацювання пропозицій від громадськості та надання рекомендацій [44]. За результатами обговорень та висновків комісії, сільський, селищний чи міський голова готує проєкт рішення, що виноситься на розгляд місцевої ради. Остаточне рішення ухвалюється шляхом голосування депутатів.

На державному рівні процес координують та підтримують кілька інституцій. УІНП надає експертну та методичну допомогу, роз'яснюючи положення законів та готуючи рекомендації для місцевих громад. Національна комісія зі стандартів державної мови, зі свого боку, формує та оприлюднює переліки назв населених пунктів, що не відповідають стандартам державної мови та потребують упорядкування.

Практична реалізація топонімічних реформ, особливо на етапі декомунізації 2015–2016 років, супроводжувалася суспільними дискусіями, що виявили регіональні відмінності у сприйнятті минулого.

Кейс Кіровограда/Кропивницького був одним із резонансних випадків. Дискусія щодо нової назви міста, названого на честь радянського діяча Сергія Кірова, перетворилася на поле битви наративів. Прихильники назви «Кропивницький» апелювали до постаті видатного діяча українського театру Марка Кропивницького, пов'язаного з містом. Їм опонували прихильники повернення назви «Єлисаветград», що відсилала до часів Російської імперії і просувалася місцевими проросійськими силами та представниками Московського патріархату [50]. Також пропонувалися нейтральні, географічно

або історично обґрунтовані варіанти, наприклад, «Інгульськ» (від річки Інгул) або «Центральноукраїнськ» [50]. Цей кейс продемонстрував зіткнення українського національного, імперського російського та локально-регіонального наративів.

Кейс Дніпропетровська/Дніпра також був показовим. Місто носило ім'я одного з організаторів Голодомору, Григорія Петровського. Процес перейменування теж викликав дискусії. Зрештою, 19 травня 2016 року Верховна Рада ухвалила компромісне рішення, перейменувавши місто на «Дніпро» – назву, що має історичне та географічне коріння і не викликає суспільного спротиву [50].

Регіональні відмінності були відчутними. Процеси декомунізації, дерусифікації були найбільш інтенсивними та суперечливими у містах центру, сходу та півдня України. Саме в цих регіонах радянська та російська імперська спадщина в урбаніміконі була великою, а суспільство – більш поляризованим у поглядах на історію. Натомість у західних областях значна частина роботи з усунення радянських назв була проведена ще у перші роки незалежності, у 1990-х роках, тому там цей процес пройшов спокійніше [52].

Незважаючи на локальні суперечки, загальний рівень суспільної підтримки державної політики пам’яті, особливо після 2022 року, є високим. Соціологічне дослідження, проведене на замовлення УІНП у 2024 році, зафіксувало, що 89,1% респондентів цілком або частково підтримують політику держави у цій сфері. 77% опитаних позитивно ставляться до перейменування топонімів, названих на честь радянських діячів, а 65,6% підтримують відмову від назв, пов’язаних з діячами російської культури. Важливим ідеологічним зрушенням є те, що 55,4% українців (на 13,1% більше, ніж роком раніше) ідентифікують Україну як колишню колонію Російської імперії. Це свідчить про глибоке засвоєння суспільством деколоніального погляду на власну історію та усвідомлення необхідності остаточного розриву з імперським минулим [53].

2.2. Декомунізація публічного простору Польщі: правові механізми та суспільна рецепція

Процес декомунізації публічного простору в постсоціалістичних країнах є не лише адміністративним актом зміни назв, а й символічною практикою, спрямованою на реконфігурацію колективної пам'яті та національної ідентичності. У цьому контексті міський простір виступає як *lieu de mémoire* (місце пам'яті), за концепцією П'єра Нора, – матеріалізований простір, де конструюється, зберігається та транслюється офіційний історичний наратив нації [54]. Перейменування вулиць та демонтаж пам'ятників стають актами реалізації символічної влади, за П'єром Бурдьє, що мають на меті не просто змінити таблички, а й «сконструювати реальність», нав'язуючи нове, легітимне бачення соціального світу через топоніміку [54-57]. Цей процес є прикладом боротьби за культурну гегемонію, в розумінні Антоніо Грамші, де держава через свої інституції прагне здобути згоду суспільства на домінантний історичний наратив, витісняючи небажані елементи минулого з повсякденного життя громадян [59-60].

Декомунізація у Польщі розгорталася у два етапи. Перший, що розпочався одразу після падіння комуністичного режиму в 1989 році, мав «стихійний» характер [61]. Він був рушієм локальних ініціатив, позбавленим централізованої правової бази, і був спрямований на усунення найбільш одіозних символів комуністичної ідеології [60, 61]. Протягом 1989–1998 років було змінено назви 2098 вулиць. Однак цей процес сповільнився у середині 1990-х, особливо в період повернення до влади посткомуністичних сил, залишивши значну кількість символічних маркерів минулої епохи в публічному просторі [61].

Другий етап, що розпочався з ухваленням спеціального законодавства у 2016 році, можна охарактеризувати як «завершення декомунізації» [20, 61]. Це був централізований, державно керований процес, що був вираженням свідомої політики пам'яті. Його метою було не просто усунення залишків комуністичної символіки, а тотальне символічне заперечення легітимності всього 45-річного

періоду існування Польської Народної Республіки (ПНР). Ключове положення закону 2016 року визначає як пропаганду не лише комунізм як ідеологію, а й будь-які посилання на «репресивну, авторитарну та несувереннy систему влади в Польщі в роках 1944-1989» [62]. Таке розширене тлумачення перенесло фокус з боротьби проти ідеологічних постатей (наприклад, Ленін або Дзержинський, усунених ще у 1990-х) на будь-яких діячів, інтегрованих у державну систему ПНР. Таким чином, відбувся якісний зсув від «декомунізації» до «де-пеерелізації» (*de-PRL-izacji*) – символічного викреслення цілого історичного періоду з легітимної національної пам'яті. Цей процес призвів до зіткнення офіційної, інституціоналізованої «культурної пам'яті», яку просувала держава, з локальною «комунікативною пам'яттю» (за термінологією Алейди та Яна Ассманнів), тобто живими спогадами та оцінками місцевих спільнот, що й було джерелом суспільних конфліктів [63].

Фундаментом другого, інституційного етапу декомунізації був ухвалений Сеймом 1 квітня 2016 року «Закон про заборону пропаганди комунізму або іншого тоталітарного устрою через назви організаційних одиниць, допоміжних одиниць ґміни, будівель, об'єктів та пристроїв громадського користування, а також пам'ятники» [62]. Його метою було остаточне очищення публічного простору Польщі від назв, що вшановують або пропагують тоталітарні режими, насамперед комунізм [21, 62].

Сфера дії закону охоплювала назви, що надаються органами місцевого самоврядування для широкого спектра об'єктів: «доріг, вулиць, мостів та площ», а також назви організаційних одиниць, таких як школи, лікарні, дитячі садки, заклади культури та соціальні установи [62].

Центральним елементом закону, що визначив його ідеологічну спрямованість, була стаття 1, пункт 2. Вона містила розширювальне тлумачення поняття «пропаганда комунізму», зазначаючи, що до нього належать «також назви, що відсилають до осіб, організацій, подій або дат, які символізують репресивну, авторитарну та несувереннy систему влади в Польщі в роках 1944-1989». Це положення дозволило підвести під дію закону не лише безпосередніх

ідеологів та діячів комуністичного руху, а й будь-які символи, пов'язані з державністю ПНР.

Водночас законодавець намагався мінімізувати практичні незручності для громадян. Закон встановив, що зміна назви вулиці не тягне за собою обов'язку негайної заміни особистих документів. Документи, що містять стару назву (зокрема, посвідчення особи, водійські права), зберігали свою чинність до закінчення терміну їх дії. Проте, цей принцип не поширювався на юридичних осіб та підприємців, які були зобов'язані внести відповідні зміни до державних реєстрів (CEIDG, KRS) [62, 61].

Початкова версія закону 2016 року стосувалася переважно топонімів. Однак уже 22 червня 2017 року було ухвалено новелізацію, що розширила сферу його дії, поширивши заборону також на пам'ятники [62-64]. Стаття 5a, додана до закону, проголошувала: «Пам'ятники не можуть увічнювати осіб, організації, події або дати, що символізують комунізм або інший тоталітарний устрій, ані в інший спосіб такий устрій пропагувати».

Термін «пам'ятник» отримав максимально широке тлумачення, охоплюючи не лише монументи в класичному розумінні, а й «кургани, обеліски, колони, скульптури, статуї, бюсти, пам'ятні камені, плити та таблиці, написи та знаки» [64]. Інститут національної пам'яті (IPN) надав роз'яснення щодо категорій об'єктів, які підлягають демонтажу. До них, зокрема, були віднесені:

- Пам'ятники на честь Червоної армії (так звані «пам'ятники вдячності», «братерства зброї», радянським партизанам).
- Пам'ятники діячам Польської робітничої партії (PPR).
- Пам'ятники Гвардії Людовій (GL) та Армії Людовій (AL).
- Пам'ятники, присвячені боротьбі з польським антикомуністичним підпіллям після 1944 року.
- Пам'ятники функціонерам ПНР або комуністичним діячам з інших країн [64].

Водночас закон встановив чотири винятки, на які його дія не поширювалася. Заборона не стосувалася пам'ятників:

- що не виставлені на публічний огляд;

- що знаходяться на території цвинтарів або інших місць поховання;
- що виставлені на публічний огляд у рамках мистецької, освітньої, колекціонерської, наукової діяльності з метою, відмінною від пропаганди тоталітарного устрою;
- що внесені – самостійно або як частина більшого комплексу – до реєстру пам'яток культури.

Ці винятки були елементом правової конструкції. Вони створили своєрідну «правову сіру зону», що дозволило державі маневрувати між ідеологічними цілями та прагматичними обмеженнями.

Таблиця 2.3

Порівняльна характеристика законодавчих актів про декомунізацію у Польщі (2016-2017 рр.)

Положення	Закон від 1 квітня 2016 р.	Новелізація від 22 червня 2017 р.
Основна мета	Усунення з публічного простору назв, що пропагують тоталітаризм.	Розширення заборони на пам'ятники та інші меморіальні об'єкти.
Об'єкти регулювання (топоніми)	Назви вулиць, доріг, мостів, площ, шкіл, лікарень тощо.	Без змін.
Об'єкти регулювання (пам'ятники)	Не регулювалося.	Пам'ятники, обеліски, бюсти, меморіальні дошки, написи тощо.
Ключове визначення «пропаганди комунізму»	Назви, що відсилають до репресивної, авторитарної та	Застосовується те саме визначення.

	несуверенної системи влади в Польщі у 1944-1989 рр.	
Процедура зміни	1. Орган самоврядування. 2. Воєвода (замісне розпорядження) за висновком IPN.	1. Власник/користувач нерухомості. 2. Воєвода (наказ про усунення) за висновком IPN.
Терміни виконання для самоврядування	12 місяців (до 2 вересня 2017 р.).	12 місяців на усунення пам'ятника (до 31 березня 2018 р.).
Ключові винятки	Не застосовувалося.	Пам'ятники: непублічні, на цвинтарях, з мистецькою/науковою метою, внесені до реєстру пам'яток.

Заборона пам'ятників Червоній армії, які є предметом дипломатичної напруги з Російською Федерацією [61], врівноважувалася винятком для об'єктів на військових похованнях. Це дало змогу зносити «пам'ятники вдячності» в центрах міст, формально не порушуючи міжнародних угод про охорону цвинтарів. Аналогічно, виняток для об'єктів, внесених до реєстру пам'яток, переніс поле боротьби з політичної площини (чи є об'єкт пропагандистським?) в адміністративно-правову (чи має він мистецьку цінність, достатню для внесення до реєстру?). Таким чином, ці винятки стали прагматичним компромісом, що дозволив уникнути звинувачень у вандалізмі та міжнародних ускладнень.

2.2.1. Інституційна архітектура та механізми імплементації

Для імплементації закону було створено трирівневий механізм, що залучав органи місцевого самоврядування, представників центральної влади в регіонах (воєвод) та Інститут національної пам'яті як центральний експертний орган.

На першому етапі відповідальність покладалася на органи місцевого самоврядування (ради ґмін). Закон надав їм 12 місяців, до 2 вересня 2017 року, для самостійного виявлення та зміни назв, що суперечили його положенням [62]. Це створювало видимість поваги до самоврядної природи топонімічної політики.

Однак, у випадку бездіяльності або відмови місцевої ради виконувати закон, в дію вступав другий рівень механізму. Повноваження переходили до воєводи – представника уряду у воєводстві. Він отримував право видавати так зване «розпорядження на заміну» (*zarządzenie zastępcze*), яким примусово змінював назву вулиці всупереч волі місцевої громади. Воєводі на це відводилося три місяці після закінчення терміну для самоврядування. Цей інструмент був головним важелем центрального втручання в локальну політику пам'яті та спровокував численні конфлікти між центральною та місцевою владою [62, 64, 70].

Ключову роль у цій конструкції відігравав Інститут національної пам'яті (IPN). Будь-яке рішення воєводи – чи то про визнання недійсною ухвали місцевої ради, чи то про видання «розпорядження на заміну» – вимагало отримання позитивного експертного висновку від IPN, який мав підтвердити, що назва дійсно пропагує комунізм. Це фактично надало IPN статус головного арбітра та ідеологічного контролера всього процесу, оскільки без його висновку дії воєводи були б неможливими. Таким чином, створений механізм був не тільки адміністративною процедурою, а й інструментом політичної централізації. Він дозволяв центральній владі долати локальний опір та нав'язувати єдиний, стандартизований історичний наратив, перетворюючи топоніміку з питання місцевої ідентичності на інструмент державної ідеології.

Хоча формально закон відводив IPN дорадчу та експертну функцію, на

практиці його роль виявилася проактивною, перетворивши інститут на головного рушія та ідеолога «завершення декомунізації».

Формально IPN виконував роль експертного центру: видавав висновки на запити самоврядувань та воєвод, підтверджуючи або спростовуючи невідповідність назв закону [68]. Інститут також оприлюднив перелік з 943 назв вулиць по всій Польщі, які підлягали зміні, що було орієнтиром для місцевої влади.

Однак діяльність IPN не обмежувалася експертизою. Керівництво інституту позиціонувало його як політичного актора, відповідального за реалізацію державної політики пам'яті. Президент IPN Кароль Навроцький виступав з публічними закликами до органів самоврядування «докінчити декомунізацію», заявляючи, що IPN «зробить все, що в його силах, аби так сталося» [62]. Це свідчить про перетворення інституту з науково-дослідної установи на інструмент політичного тиску.

Проактивна роль IPN проявилася після поширення закону на пам'ятники. Інститут був не лише експертом, а й організатором та медійним промоутером їх демонтажу. Знесення «пам'ятників вдячності» Червоній армії перетворювалися на публічні акції, що висвітлювалися у ЗМІ [64, 67, 72]. Президент IPN особисто брав участь у таких заходах, наприклад, у Хшовіце у березні 2022 року, де під час брифінгу він порівняв радянську червону зірку з нацистською свастикою, заявивши, що обидва символи «відповідають за вибух Другої світової війни». Така діяльність перетворила IPN на мнемонічного гегемона, який не лише інтерпретував закон, а й формував суспільну думку та керував практичною реалізацією політики пам'яті.

Законодавчо закріплений процес «завершення декомунізації» не був актом національного консенсусу. Навпаки, він виявив і поглибив існуючі суспільні та політичні розколи, перетворивши топоніміку на арену гострої боротьби за пам'ять.

Дані соціологічних досліджень, проведених Центром дослідження громадської думки (CBOS) у січні 2018 року (табл .2.4), свідчать про

поляризацію польського суспільства у ставленні до декомунізації. На загальнонаціональному рівні кількість прихильників та противників змін була практично однаковою: 43% підтримували декомунізацію назв, тоді як 44% виступали проти [73].

Цей поділ корелював з політичними поглядами респондентів. Декомунізацію підтримували 63% осіб з правими поглядами, але лише 21% – з лівими. 70% поляків виступали проти змін. Серед виборців правлячої консервативної партії «Право і Справедливість» (PiS) підтримка сягала 64%, тоді як серед виборців опозиційної ліберальної «Громадянської платформи» (PO) 58% були проти змін [73].

Ще одним важливим аспектом суспільної думки було питання компетенції. Переважна більшість поляків (69%) вважала, що рішення про назви вулиць мають ухвалювати органи місцевого самоврядування. Лише 10% підтримували передачу цих повноважень воєводам [73]. Це свідчить про те, що навіть частина прихильників самої ідеї декомунізації не погоджувалася з централізованими та примусовими методами її впровадження. Таким чином, декомунізація після 2016 року виявилася не стільки загальнонаціональним проєктом, скільки політичною ініціативою правлячої партії, що віддзеркалювала існуючі у суспільстві розколи.

Таблиця 2.4

Ставлення до декомунізації назв вулиць у Польщі (за даними CBOS, 2018 р.)

Категорія респондентів	Підтримую (%)	Проти (%)	Важко сказати (%)
Загалом по країні	43	44	13
Виборці PiS	64	27	9
Виборці PO	29	58	13
Виборці Kukiz'15	50	46	4

Респонденти з правими поглядами	63	26	11
Респонденти з лівими поглядами	21	70	9
Респонденти з центристськими поглядами	36	46	18

Джерело: Складено на основі даних, наведених у [73]

Суспільна поляризація вилилася в низку гучних локальних конфліктів, що були ареною зіткнення централізованої політики пам'яті та місцевих наративів.

Битва за площу Шевчика в Катовіце була одним із резонансних випадків. У грудні 2017 року воєвода Сілезького воєводства, спираючись на висновок IPN, видав розпорядження про перейменування центральної площі міста, що носила ім'я Вільгельма Шевчика, на площу Марії та Леха Качинських [70]. Аргументація центральної влади полягала у тому, що Шевчик, хоч і був видатним сілезьким письменником та громадським діячем, підпадав під дію закону як член Польської об'єднаної робітничої партії (PZPR) [69]. Ця дія викликала спротив з боку міської ради Катовіце та частини мешканців, які апелювали до внеску Шевчика в регіональну культуру та вказували на відсутність громадських консультацій. Міська рада оскаржила рішення воєводи в суді. Попри те, що Воєводський адміністративний суд у Глівіце спочатку став на бік міста, Вищий адміністративний суд (NSA) у березні 2019 року ухвалив остаточне рішення на користь воєводи [70]. Цей випадок був прецедентом, що юридично закріпив пріоритет централізованої політики пам'яті над волею місцевої громади.

Іншим прикладом було протистояння навколо постаті генерала Єжи Зентека. Для IPN та політиків PiS він був діячем комуністичного режиму, що підлягає декомунізації [74]. Однак у локальній, «комунікативній» пам'яті мешканців Сілезії він функціонував передусім як «добрий господар» (*dobry*

gospodarz), з ім'ям якого пов'язані масштабні інфраструктурні проєкти, що сформували сучасне обличчя регіону (арена «Сподек», Сілезький парк, модернізація доріг). Захист пам'яті про Зентека, очолюваний, зокрема, Рухом Автономії Сілезії, був проявом регіонального опору спробам нав'язати універсальну ідеологічну матрицю, що ігнорувала місцевий контекст та прагматичну оцінку діяльності історичної постаті [74]. На відміну від справи Шевчика, пам'ять про Зентека вдалося відстояти на місцевому рівні.

Дилема Домбровщаків (польських добровольців-учасників громадянської війни в Іспанії) ілюструє складність застосування закону до неоднозначних історичних явищ. IPN кваліфікував їх як комуністичну формацію, що підлягає декомунізації. Натомість їхні захисники вказували на їхню роль як антифашистів, що боролися проти режиму Франко. Судові процеси, як-от в Ольштині, де суд скасував розпорядження воєводи про перейменування вулиці Домбровщаків, продемонстрували, що бінарна логіка закону («пропаганда комунізму» / «не пропаганда») не завжди здатна охопити всю складність історичного минулого [69, 74].

2.3. Порівняльний аналіз топонімічних реформ: спільні риси та відмінності

Топонімічні реформи в Україні та Польщі, що розгорнулися наприкінці XX – на початку XXI століття, є прикладом посттоталітарної трансформації символічного простору. Обидві країни, звільнившись від комуністичного панування та радянського впливу, зіткнулися з необхідністю реконфігурації національної ідентичності та колективної пам'яті. Урбанімікон, як найбільш видимий та повсякденний носій ідеології, став головною ареною цієї боротьби за минуле. Процес очищення міського ландшафту від нав'язаних тоталітарною владою назв був символічною практикою, спрямованою на відновлення історичної справедливості та утвердження державного суверенітету.

Попри спільну мету – подолання комуністичної спадщини – шляхи, якими рухалися Україна та Польща, виявилися різними. Ці відмінності зумовлені

унікальним історичним досвідом кожної з націй, різною тривалістю та характером перебування під зовнішнім контролем, а також відмінними внутрішніми та зовнішніми політичними каталізаторами, що активізували процеси перейменувань на різних етапах. Порівняльний аналіз дозволяє виявити як спільні риси, що характеризують посткомуністичний транзит у Центрально-Східній Європі загалом, так і фундаментальні відмінності, що визначають специфіку української та польської моделей політики пам'яті.

2.3.1. Спільні риси: паралелі посттоталітарної трансформації

Незважаючи на національну специфіку, процеси декомунізації в Україні та Польщі мали низку структурних та динамічних подібностей, що дозволяє говорити про загальну модель подолання спадщини тоталітаризму.

Двоетапна модель реалізації

І в Україні, і в Польщі процес декомунізації топонімії поділяється на два основні етапи:

- Перший етап – «стихійний» (кінець 1980-х – 1990-ті рр.): Це період, що настав одразу після падіння комуністичних режимів, характеризувався масовим, але переважно нецентралізованим характером перейменувань. Рушійною силою виступали місцеві громади, громадські організації та новостворені органи самоврядування, що на хвилі революційного ентузіазму прагнули якнайшвидше позбутися символів минулої епохи. У Польщі пік цієї хвилі припав на 1989–1991 роки [63, 70]. В Україні цей процес також розпочався у 1990–1991 роках, однак був географічно нерівномірним – найбільш інтенсивно він відбувався у західних та центральних областях.
- Другий етап – «системний» (середина 2010-х рр.): Після певного затишшя, а подекуди й реконсервації радянської/комуністичної спадщини, обидві держави повернулися до питання декомунізації на новому, законодавчому рівні. Цей етап характеризувався таким підходом, де держава через ухвалення спеціальних законів ініціювала та контролювала завершення

процесу. В Україні таким рубіконом було ухвалення «декомунізаційного пакету» законів у квітні 2015 року. У Польщі аналогічну функцію виконав закон «Про заборону пропаганди комунізму...» від 1 квітня 2016 року. Метою цього етапу було усунення тих назв, що пережили першу «стихійну» хвилю, та надання процесу системного і всеохоплюючого характеру.

Інституційне забезпечення

На другому, системному, етапі в обох країнах ключову роль відігравали спеціалізовані державні інституції, що виконували функцію головних експертних та ідеологічних центрів політики пам'яті.

- В Україні цю роль виконував Український інститут національної пам'яті (УІНП), який розробляв законодавчі ініціативи, надавав методичні рекомендації органам місцевого самоврядування та формував списки осіб, що підпадають під дію законів.
- У Польщі аналогічні функції були покладені на Інститут національної пам'яті (IPN). Саме його висновки були обов'язковою умовою для ухвалення рішень про перейменування воєводами, що фактично надавало IPN статус головного арбітра у процесі декомунізації.[5]

Публічний простір як арена боротьби за пам'ять

В обох країнах процес перетворився на поле суспільних дискусій та політичних конфліктів. Зміна назв вулиць актуалізувала питання про те, кого вважати героєм, а кого – злочинцем, які події є вартими вшанування, а які – засудження. Ці дискусії виявили глибокі розколи в суспільстві, що часто проходили по лінії політичних симпатій, регіональних ідентичностей та поколіннєвих відмінностей. Резонансні випадки, як-от суперечки навколо перейменування *Кіровограда* в Україні чи *площі Вільгельма Шевчика* в Катовіце (у 2017 році рішенням воєводи ця площа мала змінити назву на *Plac Marii i Lecha Kaczyńskich*, в межах «декомунізації», проте у 2018 році рішення про перейменування було скасоване судом, і на карту повернулася назва Plac Szewczyka) [63, 70], продемонстрували, що топоніміка є інструментом не лише конструювання, а й контестації (оскарження) національної пам'яті.

2.3.2 Ключові відмінності: розбіжності у мотивації, масштабі та методах

Попри зазначені паралелі, топонімічні реформи в Україні та Польщі мали відмінності, що відображають різну історичну долю та геополітичне становище обох країн.

Каталізатори та рушійні сили

- Польща: Другий, системний етап декомунізації був зумовлений переважно внутрішньополітичними чинниками. Він був одним із елементів історичної політики консервативної партії «Право і Справедливість» (PiS), що прийшла до влади у 2015 році. Метою було «завершення» трансформації, розпочатої у 1989 році, та утвердження власного бачення національної історії. Процес був ідеологічним проєктом правлячої партії, що не мав одностайної підтримки у суспільстві [73].
- Україна: Системна декомунізація, а згодом і деколонізація, були реакцією на зовнішню агресію з боку Російської Федерації. Події 2014 року (анексія Криму та війна на Донеччині) перетворили питання символічного простору з гуманітарної проблеми на складову національної безпеки. Повномасштабне вторгнення 2022 року було каталізатором, що остаточно усунуло будь-які вагання та сформувало суспільний консенсус щодо необхідності повного розриву з російсько-радянським минулим [76]. Таким чином, українська реформа мала не стільки ідеологічний, скільки екзистенційний, державотворчий характер.

Ідеологічне наповнення: «де-пеерелізація» vs деколонізація

Це суттєва відмінність між двома моделями.

- Польща: Реформа була сфокусована тільки на декомунізації, що на практиці означало «де-пеерелізацію» (*de-PRL-izacja*) – символічне заперечення легітимності періоду існування Польської Народної Республіки (1944–1989). Об'єктом засудження був комуністичний тоталітарний устрій, нав'язаний ззовні, але реалізований значною мірою внутрішніми силами.

- Україна: Процес пройшов еволюцію від декомунізації до деколонізації. Українське законодавство засуджує не лише комуністичний режим, а й усю російську імперську політику. Це інший підхід: йдеться не просто про подолання спадщини 70-річного радянського періоду, а про цивілізаційний розрив із багатовіковою традицією російського домінування. Таким чином, українська реформа має виразний антиколоніальний характер, якого позбавлена польська.

Механізми реалізації та рівень централізації

- Польща: Закон 2016 року запровадив жорстко централізований механізм. У разі бездіяльності місцевого самоврядування, воєвода (представник центрального уряду) отримував право видавати «розпорядження на заміну» (*zarządzenie zastępcze*) і примусово змінювати назву, спираючись на висновок IPN [66]. Це призводило до прямих конфліктів між центральною владою та місцевими громадами, які оскаржували такі рішення в судах.
- Україна: Механізм також передбачав втручання центральної влади (через голів обласних адміністрацій) у разі саботажу на місцях. Однак після 2022 року ситуація змінилася. Процес дерусифікації став ініціативою «знизу», підтриманою «згори». Місцеві органи влади, часто під тиском громадськості, діяли проактивно, а в умовах воєнного стану рішення ухвалювалися військовими адміністраціями, що прискорювало процес [77].

Суспільна рецепція

- Польща: Системна декомунізація 2016–2018 років поляризувала суспільство. Соціологічні опитування показували, що кількість прихильників та противників змін була приблизно однаковою (43% проти 44%), а ставлення чітко корелювало з політичними симпатіями.
- Україна: Якщо до 2022 року в суспільстві існували певні розбіжності, то повномасштабне вторгнення сформувало національний консенсус. Підтримка політики деколонізації була майже тотальною, оскільки вона почала сприйматися як невід'ємна частина спротиву агресору та утвердження власної ідентичності.

Таблиця 2.5

Порівняльна характеристика топонімічних реформ в Україні та Польщі

Параметр	Польща	Україна
Основна мета	Декомунізація («де-пеерелізація»)	Декомунізація, що еволюціонувала в деколонізацію
Ідеологічне підґрунтя	Засудження комуністичного тоталітарного режиму (1944–1989)	Засудження комуністичного режиму та російської імперської політики
Головний каталізатор системного етапу	Внутрішньополітична ініціатива правлячої партії (2015-2016)	Зовнішня агресія РФ (2014, 2022)
Характер реформи	Внутрішня «люстрація пам'яті»	Антиколоніальний, державотворчий
Механізм реалізації	Високий рівень централізації (ключова роль воєводи та IPN)	Поєднання централізованого контролю та ініціативи «знизу», прискорення в умовах воєнного стану
Суспільна рецепція	Поляризація суспільства за політичною ознакою	Формування широкого національного консенсусу на тлі війни

2.3.3. Міжкультурний аспект: рецепція польсько-українських відносин у топоніміці

Важливим елементом порівняльного аналізу є дослідження того, як топонімічні системи обох країн реагують одне на одне. Урбанімікон виступає індикатором стану міждержавних відносин та культурного діалогу.

Україна: Географія польських назв.

В Україні спостерігається регіональний поділ щодо присутності польських маркерів:

- **Західна Україна:** Польські назви (*вул. Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Тадеуша Костюшка*) є історичними, стабільними. Вони пережили радянський період або були відновлені у 1990-х роках.
- **Східна та Південна Україна:** До 2014 року польські назви були одиничними і часто пов'язаними з комуністичними діячами (наприклад, *вулиця Ванди Василевської*). Процеси декомунізації та дерусифікації відкрили можливості для переосмислення польського внеску. У Краматорську та інших містах Донеччини починають з'являтися ініціативи щодо вшанування польських волонтерів або історичних постатей, пов'язаних з європейським розвиток регіону, як альтернатива російським імперським назвам. Це є свідомим конструюванням європейської ідентичності регіону.

Польща: Топонімія солідарності.

У Польщі, зокрема в Катовіце, український компонент в урбаноніміці до 2022 року був малопомітним і обмежувався назвами, пов'язаними з історичними подіями або містами-побратимами. Проте після повномасштабного вторгнення РФ спостерігається феномен «емоційної урбанонімії».

Польські міста присвоюють скверам, рондо та вулицям назви, пов'язані з Україною («*Skwer Obrońców Ukrainy*», «*Rondo Wolnej Ukrainy*»). У Катовіце цей процес також має місце, хоч і наштовхується на складні нашарування пам'яті про Волинську трагедію в частині консервативного електорату. Тим не менш, домінує тенденція солідарності, що відображає певний рівень підтримки.

У польському урбаніміконі з'являються назви на честь сучасних

українських героїв (наприклад, *генерала Марка Безручка* як історична паралель до сучасної співпраці), що свідчить про переосмислення спільної історії боротьби проти російського імперіалізму.

РОЗДІЛ 3
ДИНАМІКА УРБАНОНІМІКОНУ КРАМАТОРСЬКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

3.1. Аналіз процесів декомунізації (2016) та дерусифікації (2022–2024)

Урбанонімікон, або сукупність найменувань внутрішньоміських об'єктів, є не просто статичною системою орієнтирів, а динамічним семіотичним простором, що фіксує та транслює суспільно-політичні, ідеологічні та культурні наративи. Його можна розглядати як своєрідний палімпсест, на якому кожна історична епоха та панівна ідеологія залишає свій шар знаків, стираючи або переосмислюючи попередні. Процеси найменування та перейменування вулиць, площ і парків є комеморативними практиками – механізмами формування та підтримки колективної пам'яті, що визначають, які постаті, події та цінності є гідними увічнення у повсякденному житті містян [78].

У цьому контексті Краматорськ, великий промисловий центр Донеччини, є показовим об'єктом для дослідження. Його топонімічний ландшафт, сформований переважно в радянський період, тривалий час слугував інструментом утвердження комуністичної ідеології та наративів про «братерство» з Росією. Однак після відновлення незалежності України, а особливо після подій 2014 року, цей ландшафт став ареною ідеологічної боротьби, що відображає глибинні процеси трансформації національної ідентичності.

Перша хвиля топонімічних змін в урбаноніміконі Краматорська припала на 2016 рік і була зумовлена процесами декомунізації. Друга, масштабніша хвиля 2022–2024 років, була реакцією на повномасштабне вторгнення Російської Федерації і розгорнулася під гаслами дерусифікації та деколонізації. Основна теза дослідження полягає у тому, що ці дві хвилі є не просто кількісно різними етапами перейменувань, а якісно відмінними стадіями символічного розриву з імперським та тоталітарним минулим. Вони демонструють еволюцію

української національної свідомості від посттоталітарного самоусвідомлення до утвердження постколоніальної ідентичності в умовах екзистенційної війни за державність.

Топонімічні зміни в Україні, що активізувалися після Революції Гідності, спиралися на законодавчу базу, що еволюціонувала, відображаючи поглиблення суспільного розуміння природи історичного конфлікту з Росією.

Етап 1: «Декомунізаційні закони» 2015 року

Першим системним кроком на державному рівні було ухвалення Верховною Радою України 9 квітня 2015 року «пакету декомунізаційних законів» [80]. Ключовим є Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [46]. Закон зобов'язував органи місцевого самоврядування перейменовувати об'єкти топоніміки (вулиці, площі, населені пункти), назви яких містили імена або псевдоніми діячів комуністичної партії, вищих органів влади СРСР та УРСР, а також назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії та встановленням радянської влади.

Ідеологічна рамка цього закону була антитоталітарною. Головним об'єктом засудження виступав комуністичний режим як система політичного гніту, а не російський імперський проєкт. Це був логічний крок для держави, що пережила Революцію Гідності та перший етап російської агресії у 2014 році, оскільки радянська спадщина сприймалася як основне ідеологічне знаряддя, що Росія використовувала для утримання України у своїй сфері впливу. Процес визначався терміном «декомунізація», що фокусувало увагу на подоланні спадщини XX століття.

Етап 2: Закон «Про деколонізацію топонімії» 2023 року

Повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 року стало каталізатором переосмислення українсько-російських відносин. Агресія є не просто рецидивом радянського імперіалізму, а продовженням багатовікової колоніальної політики Росії [76]. У суспільному дискурсі термін «декомунізація» почав поступатися місцем більш точним поняттям «дерусифікація» та «деколонізація», які

охоплювали не лише радянський період, а й усю спадщину російського імперського панування [76].

Ця суспільна трансформація отримала своє законодавче оформлення. 21 березня 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», який набув чинності 27 липня 2023 року [42]. Цей закон не лише засудив російську імперську політику, а й заборонив присвоювати географічним об'єктам назви, що глорифікують, увічнюють або пропагують Російську Федерацію як державу-агресора, її визначні місця, дати та події, а також діячів, які здійснювали російську імперську політику [42].

Таким чином, законодавча еволюція від Закону № 317-VIII до Закону № 3005-IX є свідченням поглиблення українського національного самоусвідомлення. Якщо перший закон був спрямований на «подолання минулого» в його радянській іпостасі, то другий був інструментом утвердження власної суб'єктності через остаточний символічний розрив із колоніальною метрополією. Він легітимізував та структурував процес, що вже розпочався в українському суспільстві як відповідь на екзистенційну загрозу.

Перша значна хвиля перейменувань у Краматорську відбулася в рамках імплементації «декомунізаційного» законодавства 2015 року. Цей процес мав низку характерних особливостей, що свідчили про складну суспільно-політичну ситуацію в регіоні через два роки після початку російсько-української війни.

Особливістю декомунізації в Краматорську був її механізм. На відміну від інших міст, де рішення ухвалювали сесії міських рад, у Краматорську цей процес був реалізований через пряме втручання обласної влади. Оскільки місцеві органи самоврядування не змінили назви у встановлений законом термін, 3 червня 2016 року голова Донецької обласної військово-цивільної адміністрації Павло Жебрівський власним розпорядженням №415 перейменував низку об'єктів топоніміки [83]. Цей факт свідчить про ймовірну відсутність політичної волі, неспроможність дійти консенсусу на місцевому рівні або навіть про прихований саботаж процесу. Такий «зовнішній» спосіб імплементації закону вказує на

крихкість ідеологічного консенсусу в місті та намагання обласної влади виконати вимоги законодавства, мінімізуючи ризики локальних політичних конфліктів.

Масштаб перейменувань у 2016 році був обмеженим. Безпосередньо в місті Краматорськ було змінено назви 8 вулиць. Ще 9 об'єктів (вулиці та провулки) були перейменовані в селищах, що адміністративно підпорядковуються Краматорській міській раді (Новоселівка, Шабельківка, Ясногірка, Красноторка, Біленьке). Загалом 17 топонімів – незначна кількість для великого промислового міста, що свідчить про вибірковий і обережний підхід до виконання закону.

Аналіз семантики нових назв дозволяє виявити стратегії, застосовані при перейменуванні. Нові урбаноніми можна класифікувати за кількома семантико-мотиваційними групами, що представлено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Семантико-мотиваційна класифікація урбанонімів Краматорська та підпорядкованих населених пунктів, перейменованих у 2016 р.

Стара назва (Ідеологічний маркер)	Нова назва	Семантична категорія нової назви	Мотивація зміни
вул. Блюхера	вул. Горіхова	Природнича (флоронім)	Усунення імені радянського воєначальника
вул. Анрі Барбюса	вул. Пантелеймона Куліша	Комеморативна (українські культурні діячі)	Заміна імені та прізвища французького комуніста на постать з національного пантеону

вул. Дем'яна Бєдного	вул. Пилипа Орлика	Комеморативна (українські державні діячі)	Заміна псевдоніма радянського поета-пропагандиста на автора першої української конституції
вул. Корнійчука	вул. Івана Гонти	Комеморативна (герої національно-визвольних змагань)	Заміна прізвища радянського драматурга на лідера Коліївщини
вул. 26 Бакінських Комісарів	вул. Червона Рута	Символічна (українська пісенна культура)	Усунення радянського міфологічного наративу
вул. Марини Раскової	вул. Софії Русової	Комеморативна (українські освітні діячі)	Заміна прізвища та імені радянської льотчиці на ім’я видатної української педагогині
вул. Валентини Терешкової	вул. Сергія Параджанова	Комеморативна (українські митці світового рівня)	Заміна імені та прізвища радянської космонавтки (згодом – апологетки

			путінського режиму) на ім’я видатного режисера
вул. Тевельова	вул. Промениста	Абстрактна-меліоративна	Усунення імені радянського діяча
вул. Чикериса	вул. Ясна	Абстрактна-меліоративна	Усунення імені радянського діяча
вул. Епрону	вул. Петриківська	Культурологічна (українське народне мистецтво)	Усунення радянської абревіатури
пров. Піонерський	пров. Волонтерський	Соціально-актуальна	Заміна символу радянської дитячої організації на актуальне поняття
вул. З З'їзду Колгоспників	вул. Мальовнича	Абстрактна-меліоративна	Усунення назви, пов'язаної з радянським колгоспним рухом
вул. Ульянівська	вул. Софіївська	Історико-культурна	Усунення прізвища Леніна
вул. Красіна	вул. Семенівська	Топонімічна (локальна історія)	Усунення імені радянського діяча

вул. Полєтаєва	вул. Бібліотечна	Урбанографічна (за об'єктом)	Усунення імені радянського героя
пров. Кіровоградський	пров. Мирний	Абстрактна-меліоративна	Усунення топоніма, що підлягав декомунізації
вул. Радгоспна	вул. Магістральна	Урбанографічна (за функцією)	Усунення форми радянського господарювання

Як видно з таблиці, стратегія перейменувань 2016 року була переважно «замісною». Ідеологічні маркери радянської доби замінювалися на:

- Постаті з класичного українського пантеону (П. Куліш, П. Орлик, І. Гонта, С. Русова), які є беззаперечними для національної історії, але не пов’язані з радикальними націоналістичними рухами, що могло б викликати суперечки в місцевій громаді.
- Нейтральні, аполітичні назви: абстрактно-меліоративні (*Промениста, Ясна, Мальовнича, Мирний*), природничі (*Горіхова*), урбанографічні (*Бібліотечна, Магістральна*).
- Загальнокультурні символи (*Червона Рута, Петриківська*).

Такий підхід можна інтерпретувати як спробу виконати вимоги закону, водночас мінімізуючи соціальну напругу. Це була декомунізація, розрахована на те, щоб бути максимально прийнятною для населення, яке пам’ятало радянські часи. Це свідчить про те, що у 2016 році процес символічного очищення простору в Краматорську був формальним і вимушеним, аніж глибоко усвідомленим громадським запитом.

Якщо перша хвиля перейменувань була обмеженою, то друга, спровокована повномасштабним вторгненням Росії, набула характеру тотальної символічної ревізії міського простору.

Жорстокість війни та усвідомлення її геноцидального характеру викликали в українському суспільстві, зокрема і в громаді Краматорська, потребу остаточно розірвати всі символічні зв'язки з агресором. Процес, що розпочався стихійно, був зумовлений не лише виконанням майбутнього закону, а й моральним імперативом.

Розпорядженнями начальника Краматорської міської військової адміністрації Олександра Гончаренка №268-р та №269-р від 19 квітня 2023 року було перейменовано 307 вулиць та провулків, а також міський парк, що раніше носив ім'я Пушкіна [80, 84]. Такий кількісний показник свідчить про намір здійснити повну та системну ревізію урбанонімікону, усунувши не лише комуністичні, а й будь-які російські імперські та радянські ідеологеми [85].

На відміну від 2016 року, процес 2022–2023 років, хоча і відбувався в умовах воєнного стану та керувався військовою адміністрацією, передбачав формальне залучення громадськості. Було оголошено період громадського обговорення, що тривав з 14 грудня 2022 року до 14 лютого 2023 року [84-86]. Пропозиції від мешканців приймалися через онлайн-інструменти, зокрема Google-форму, а також електронною та Укрпоштою. Це свідчить про еволюцію підходів місцевої влади: навіть в умовах війни було визнано важливість громадської легітимації таких чутливих рішень. Залучення громадян до перейменування було формою wartime civic engagement – громадянської участі, спрямованої на зміцнення стійкості та національної ідентичності.

Водночас, процес не був позбавлений проблем із прозорістю. Краматорська міська рада проігнорувала запит на інформацію щодо складу комісії з перейменувань та інших деталей процесу. Попри формальне залучення громади, виклики у сфері підзвітності та відкритості місцевої влади зберігалися.

Важливо, що навіть після масштабних перейменувань у квітні 2023 року процес не завершився. Він набув ітеративного, динамічного характеру. Громадські активісти та експерти продовжували виявляти топоніми, що потребували переосмислення. Наприклад, виникла дискусія щодо доцільності збереження *вулиці Сидора Ковпака*, постать якого є неоднозначною в контексті

деколонізації [86]. Згодом міська рада ініціювала нові громадські обговорення щодо перейменування вулиць *1 травня* та *Першотравневої*, що свідчить про поглиблення розуміння радянської символіки [86]. Це демонструє, що деколонізація є не одноразовим актом, а тривалим процесом переоцінки минулого та постійного очищення символічного простору.

Порівняння семантичного наповнення двох хвиль перейменувань виявляє трансформацію в комеморативних практиках – способах, якими громада обирає, що і як пам’ятати. Змінився сам функціональний підхід до урбанонімії: від пасивної фіксації минулого до активного творення пам'яті про сьогодення.

Хвиля 2016 року була переважно актом історичної реставрації. Радянські назви замінювалися іменами з уже усталеного, «канонічного» списку діячів української історії та культури. Це було повернення до національних витоків, але в їх класичному, дещо віддаленому від сучасності, вигляді.

Натомість хвиля 2022–2024 років була актом меморіалізації сучасності. Урбанонімікон перетворився на інструмент для фіксації та переживання колективної травми і героїзму поточної війни. Міський простір почав наповнюватися іменами та назвами, що безпосередньо пов’язані з подіями після 2014 року, а особливо після 24 лютого 2022 року.

Аналіз нових назв, що з’явилися у 2023 році, дозволяє виділити кілька ключових семантичних груп, які були практично відсутні у 2016 році [85]:

- Пантеон новітніх героїв. Найбільш яскравою рисою стало увічнення пам’яті героїв російсько-української війни. Вулиці отримали імена людей, які стали символами опору та самопожертви: Героя України Дмитра Коцюбайла («Да Вінчі»), оперного співака та добровольця Василя Сліпака, закатованого проросійськими бойовиками 16-річного футболіста Степана Чубенка. Включення цих імен до топонімікону є не просто даниною пам’яті, а й способом вписати подвиг сучасників у вічний ландшафт міста, роблячи їх прикладом для майбутніх поколінь.
- Мартиролог діячів культури. Окрему групу складають імена митців, які стали жертвами російської агресії. Прикладом є вулиця, названа на честь

дитячого письменника Володимира Вакуленка, викраденого та вбитого російськими окупантами в Ізюмі. Такі перейменування підкреслюють цілеспрямоване нищення української культури Росією та перетворюють вулиці на меморіали культурного спротиву.

- Актуалізація національного канону. Поряд із новими героями відбулося переосмислення й національного пантеону. На мапі міста з'явилися імена дисидентів та діячів, чия творчість та діяльність є прямою антитезою ідеології «руського міра»: літературознавця Івана Дзюби, політв'язня Левка Лук'яненка, художниці-шістдесятниці Алли Горської. Їх поява є символічним утвердженням цінностей свободи та інтелектуального опору.
- Топонімічна солідарність. Унікальним явищем було виникнення урбанонімів, що виражають солідарність з іншими постраждалими громадами України. Вулиці, названі на честь міст-героїв та тимчасово окупованих міст (*Ірпінська, Бучанська, Мелітопольська, Соледарська*), перетворили локальний міський простір на мапу національної трагедії та стійкості. Прогулянка такою вулицею стає для мешканця Краматорська щоденним, буденним актом пам'яті про спільний біль та спільну боротьбу. Це потужний механізм зміцнення горизонтальних зв'язків та почуття національної єдності.
- Нейтральна та поетична лексика. Поряд із комеморативними назвами, збереглася і традиція надання нейтральних, милозвучних найменувань (*Волошкова, Проліскова, Файна, Чумацька, Родинна, Срібна*). В умовах війни такі назви виконують терапевтичну функцію, символізуючи прагнення до миру, краси та нормального життя, яке захищають оборонці.

Цей семантичний зсув свідчить про те, що урбанонімікон Краматорська перетворився на інструмент психологічного захисту та соціальної мобілізації. Міська мапа була своєрідним щоденником війни, який допомагає громаді осмислювати травматичний досвід, вшановувати своїх героїв та утверджувати власну ідентичність перед лицем екзистенційної загрози.

3.2. Мотиваційно-семантична класифікація нових урбанонімів Краматорська

Повномасштабне вторгнення Росії перевело процеси дерусифікації з площини повільних суспільних дискусій, які гальмувалися тезою про «невчасність», у площину питань національної безпеки. У повідомленнях Краматорської міської військової адміністрації (МВА) вказується, що перейменування 307 вулиць, провулків та міського парку у квітні 2023 року зумовлене «військовою агресією російської федерації проти України» та необхідністю позбутися назв, пов’язаних із «державою-агресором», «імперськими та радянськими ідеологемами» [84]. Таким чином, адміністративний акт перейменування у прифронтовому місті набув характеру символічного акту опору та самоствердження. Процедура включала етап громадського обговорення, що тривав з 14 грудня 2022 року до 14 лютого 2023 року [87], після чого узагальнені пропозиції були розглянуті профільною комісією, а остаточне рішення було ухвалене розпорядженнями начальника Краматорської МВА Олександра Гончаренка №268-р та №269-р від 19 квітня 2023 року. Це свідчить про те, що війна радикалізувала зміст політики пам'яті, перетворивши її на невід'ємну складову екзистенційної боротьби за власну ідентичність.

Аналіз корпусу нових урбанонімів Краматорська, що з'явилися внаслідок перейменувань 2016 та 2023 років, дозволяє вибудувати мотиваційно-семантичну класифікацію. Ця класифікація відображає не лише формальні причини зміни назв, але й глибинні ціннісні орієнтири, що формують новий топонімічний ландшафт міста. Виходячи з мотивації, що лежить в основі номінації, можна виділити чотири основні групи урбанонімів: комеморативну, символічно-ідеологічну, описово-локативну та емоційно-оцінну. Співвідношення цих груп та їхнє внутрішнє наповнення ілюструють динаміку суспільних пріоритетів у процесі символічного перекодування міського простору.

А. Комеморативна група: Увічнення пам'яті

Ця група є чисельною та вагомою, особливо у хвилі перейменувань 2023 року. Вона об'єднує урбаноніми, мотивовані прагненням увічнити пам'ять про конкретних осіб, події або організації, що визнаються важливими для нової системи національних та локальних цінностей. Комеморативні практики в урбанонімії є основим інструментом конструювання нового національного пантеону та формування колективної пам'яті [78]. У межах цієї групи можна виокремити декілька тематичних підгруп.

Підгрупа А1. Пантеон героїв російсько-української війни. Це найбільш значуща та інноваційна категорія, що виникла як відповідь на події сучасної війни. Її поява свідчить про процес творення «місць пам'яті» [79] у режимі реального часу, фіксуючи в міському просторі імена полеглих захисників, багато з яких були відомими особистостями або мали зв'язок із регіоном. Ця форма комеморації є актом не лише вшанування, але й емоційного залучення мешканців до подій, що тривають. До цієї підгрупи належать такі урбаноніми: вул. *Дмитра Коцюбайла «Да Вінчі»* (раніше вул. Шмідта), вул. *Василя Сліпака* (раніше вул. Блінова), вул. *Сергія Кульчицького* (раніше вул. Іркутська), вул. *Степана Чубенка* (раніше вул. Уральська), вул. *Володимира Вакуленка* (раніше вул. Маршака), вул. *Олександра Птиці* (раніше вул. Щукіна), вул. *Олександра Маційовського* (раніше вул. Комарова) [88].

Підгрупа А2. Пантеон діячів української історії, державності та культури. Ця підгрупа є інструментом відновлення історичної справедливості та утвердження національного канону, який раніше пригнічувався або спотворювався радянською та російською історіографією. В урбаноніміконі з'являються імена, що символізують різні етапи боротьби за незалежність, розвиток української державності, науки та культури. Назви цієї підгрупи були присутні і в 2016 році (вул. *Пантелеймона Куліша*, вул. *Пилипа Орлика*, вул. *Івана Гонти*), однак у 2023 році їхній перелік став значно ширшим та ідеологічно виразнішим. Прикладами є вул. *В'ячеслава Чорновола* (раніше вул.

Маяковського), вул. *Левка Лук'яненка* (раніше вул. Бородіно), вул. *Симона Петлюри* (раніше вул. Плеханова), вул. *Івана Мазепи* (раніше вул. Дружби народів), вул. *Князів Острозьких* (раніше вул. Биковського), а також імена видатних діячів культури та дисидентського руху: вул. *Алли Горської* (раніше вул. Бєлінського), вул. *Олени Теліги* (раніше вул. Башкирська), вул. *Івана Дзюби* (раніше вул. Воронезька), вул. *Дмитра Донцова* (раніше вул. Дмитра Донського) [85].

Підгрупа А3. Пантеон діячів світової культури та науки. Поява цієї підгрупи є важливим маркером геокультурної переорієнтації. Замість діячів російської культури, які домінували в попередньому урбаноніміконі, міський простір наповнюється іменами, що символізують приналежність до європейської та світової цивілізації. Цей процес можна розглядати як символічне повернення до «європейського дому». Характерними прикладами є заміна назв, пов'язаних з російськими митцями, на імена європейських класиків: вул. *Бетховена* (раніше вул. Бестужева), вул. *Моцарта* (раніше вул. Мусоргського). Також з'являються імена видатних науковців та спортсменів, що підкреслює орієнтацію на універсальні цінності прогресу та досягнень: пров. *Блеза Паскаля* (раніше пров. Пестеля), вул. *Івана Пулюя* (раніше вул. Ломоносова), вул. *Валерія Лобановського* (раніше вул. Лобачевського) [85].

Б. Символічно-ідеологічна група: Утвердження цінностей та наративів

Ця група об'єднує урбаноніми, що апелюють не до конкретних постатей, а до абстрактних понять, символів, знакових подій та географічних назв, які набули ідеологічного та символічного значення в контексті української історії та сучасної боротьби.

Підгрупа Б1. Назви-цінності. Ці урбаноніми вербалізують ключові ідеали та поняття, що лежать в основі сучасної української державності та суспільного консенсусу. Вони є ідеологемами, що щоденно нагадують про основні принципи, за які триває боротьба. Приклади: вул. *Соборності* (символічно замінила вул. Московську), вул. *Гідності* (раніше вул. Сакко і Ванцетті), вул. *Незламності* (раніше вул. Любові Шевцової), проспект *Незалежності* (раніше вул. Двірцева),

вул. *Волі* (раніше вул. Пушкіна в смт Новий Світ) [85].

Підгрупа Б2. Назви-символи військової звитяги та опору. На відміну від персональної комеморації, ці назви увічнюють колективні подвиги, військові формування та явища, що стали символами українського опору. Вони формують мілітарний пантеон, що відображає реалії воєнного часу. До цієї підгрупи належать: вул. *Героїв «Азовсталі»* (раніше вул. Брянська), вул. *Кіборгів* (раніше вул. Чуйкова), пров. *Гвардії наступу* (раніше пров. Молодогвардійський), вул. *Січових Стрільців* (раніше вул. Білоруська), вул. *Холодноярська* (раніше вул. Кооперативна в смт Семенівка), вул. *Морської піхоти* (раніше вул. Матросова) [78].

Підгрупа Б3. Назви-топоніми як маркери національної пам'яті. Це унікальна ономастична практика, коли географічні назви (ойконіми, гідроніми) переносяться в урбанонімікон, набуваючи нового, символічного значення. У контексті війни 2022–2023 років ці топоніми були загальнонаціональними символами героїзму, страждань та незламності українського народу. Їхня поява на мапі Краматорська є актом солідарності та включення локального простору в загальнонаціональний контекст пам'яті. Приклади: вул. *Чорнобаївська* (раніше вул. Зої Космодем’янської), вул. *Бахмутська* (раніше вул. Архангельська), вул. *Соледарська* (раніше вул. Карбишева), вул. *Бучанська* (раніше вул. Краснодонська), вул. *Ірпінська* (раніше вул. Єрмака), вул. *Гостомельська* (раніше вул. Гомельська), вул. *Бердянська* (раніше вул. Єсеніна), вул. *Мелітопольська* (раніше вул. Жигулівська) [85].

В. Описово-локативна група: Прив'язка до місця

Ця група включає урбаноніми, мотивація яких пов'язана з географічними, природними, історичними або інфраструктурними особливостями самої місцевості. Такі назви виконують первинну, орієнтаційну функцію топоніма і сприймаються як політично нейтральні, хоча вибір на користь саме таких назв також є певною стратегією. Ця група була більш поширеною у хвилі перейменувань 2016 року.

Підгрупа В1. Назви, пов'язані з ландшафтом та природою (фітоніми,

гідроніми). Ці назви апелюють до природного довкілля, створюючи позитивний, екологічний образ міського простору. Вони є одними з найменш конфліктних та найбільш універсальних. Приклади 2016 року: вул. *Горіхова* (раніше вул. Блюхера). Приклади 2023 року: вул. *Волошкова* (раніше вул. Заслонова), вул. *Горобинова* (раніше вул. Вавілова), вул. *Барвінкова* (раніше вул. Волховська), вул. *Соняшникова* (раніше вул. Заломова), пров. *Світязький* (раніше пров. Ладозький), вул. *Синевирська* (раніше вул. Байкальська).

Підгрупа В2. Назви, що відображають місцеву ідентичність та історію. Ця підгрупа є важливою для формування локальної ідентичності. Вона «вкорінює» урбанонімікон у місцевий контекст, пов'язуючи його з історією, промисловістю, географією та видатними постатями самого Краматорська та регіону. Приклади: вул. *Біленьківська* (раніше вул. Беляєва), вул. *Крамарів* (раніше вул. Крамського), вул. *Крейдяна* (раніше вул. Рюміна), пров. *Торський* (раніше пров. Орський), пров. *Скрягівський* (раніше пров. Красноводський), вул. *Бантиша* (раніше вул. Самаркандська).

Г. Емоційно-оцінна та нейтральна група: Формування позитивного образу

До цієї групи належать урбаноніми, що не мають прямої комеморативної або ідеологічної функції, а спрямовані на створення комфортного психологічного середовища. Вони мають виражене позитивне емоційне забарвлення (меліоративні) або є свідомо нейтральними, що дозволяє уникнути ідеологічних суперечок.

Підгрупа Г1. Меліоративні назви. Ці назви несуть позитивний емоційний заряд, апелюючи до почуттів затишку, радості, добра та гармонії. Їхня поява може розглядатися як спроба психологічної компенсації за травматичний досвід війни. Приклади: вул. *Затишна* (раніше вул. Гайдара), вул. *Радісна* (раніше вул. Адлерська), вул. *Привітна* (раніше вул. Папаніна), вул. *Файна* (раніше вул. Камська), вул. *Добра* (раніше вул. Добролюбова), вул. *Дружня* (раніше вул. Дружби в смт Ясногірка).

Підгрупа Г2. Поетичні, асоціативні та нейтральні назви. Ця підгрупа включає назви, що викликають певні культурні асоціації, поетичні образи або є

нейтральними з погляду ідеології. Такі назви були характерні для хвилі 2016 року (вул. *Промениста*, вул. *Ясна*, вул. *Мальовнича*), але зберегли свою присутність і у 2023 році. Приклади: вул. *Вечірня* (раніше вул. Саркіса), вул. *Ранкова* (раніше вул. Купріна), вул. *Духовна* (раніше вул. Лермонтова), вул. *Срібна* (раніше вул. Орловська), вул. *Родинна* (раніше вул. Оренбурзька), вул. *Поетична* (раніше вул. Тургенева), вул. *Житня* (раніше вул. Блока).

Порівняльний аналіз розподілу нових урбанонімів за виокремленими мотиваційними групами у 2016 та 2023 роках виявляє кардинальну зміну в стратегії топонімічного номінування у Краматорську. Якщо перша, декомунізаційна, хвиля характеризувалася обережністю та тяжінням до нейтральних назв, то друга, деколонізаційна, продемонструвала зсув до проактивного конструювання нового національного наративу. Ця динаміка свідчить про трансформацію суспільної свідомості та пріоритетів у політиці пам'яті, спричинену повномасштабною війною.

Аналіз хвилі перейменувань 2016 року, здійсненої на підставі розпорядження голови Донецької ОДА №415, показує, що з 17 перейменованих об'єктів у Краматорську та прилеглих селищах переважали назви з описово-локативної та емоційно-оцінної груп. Такі урбаноніми, як *Горіхова*, *Промениста*, *Ясна*, *Бібліотечна*, *Мирний*, *Магістральна*, *Мальовнича*, становили ядро нового топонімічного шару. Вони виконували функцію заміщення ідеологічно маркованих радянських назв на свідомо аполітичні та нейтральні. Комеморативна група була представлена переважно постатями з класичного, «безпечного» українського культурного та історичного канону (*Пантелеймон Куліш, Пилип Орлик, Іван Гонта, Софія Русова, Сергій Параджанов*), які не викликали суспільних дискусій. Єдиним винятком, що прямо відсилав до тогочасних реалій, був пров. *Волонтерський*, який увічнив нове суспільне явище, що виникло у відповідь на російську агресію 2014 року. Загалом, стратегія 2016 року була спрямована радше на очищення простору від старих символів, аніж на активне наповнення його новими.

Ситуація докорінно змінюється у 2023 році. Аналіз масиву з 307 нових

урбанонімів демонструє домінування комеморативної та символічно-ідеологічної груп. Ці дві групи разом складають понад половину всіх нових назв, що свідчить про перехід від пасивної стратегії «очищення» до активної стратегії «наповнення» міського простору новими сенсами. Назви, що увічнюють героїв та події сучасної російсько-української війни, а також ключові постаті та поняття української державності, стають структурним ядром нового урбанонімікону. Нейтральні та описові назви, хоча і залишаються чисельно значущими, відіграють радше другорядну, «фонову» роль, забезпечуючи семантичний баланс.

Для наочної демонстрації цієї трансформації доцільно представити кількісний розподіл нових урбанонімів 2023 року за мотиваційно-семантичними групами у вигляді таблиці (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Мотиваційно-семантична структура нових урбанонімів м. Краматорськ (за результатами перейменувань 2023 р.)

Мотиваційна група	Підгрупа	Приблизна кількість назв	Відсоток від загальної кількості (%)	Приклади
А. Комеморативна	А1. Герої російсько-української війни	40	13.0	вул. *Дмитра Коцюбайла*, вул. *Василя Сліпака*, вул. *Степана Чубенка*
	А2. Діячі України	65	21.2	вул. *В. Чорновола*,

				вул. *Л. Лук'яненка*, вул. *І. Мазепи*, вул. *А. Горської*
	А3. Діячі культури, спорту	15	4.9	вул. *Бетховена*, вул. *Моцарта*, вул. *В. Лобановського*
Б. Символічно-ідеологічна	Б1. Цінності та державність	20	6.5	вул. *Соборності*, вул. *Гідності*, просп. *Незалежності*, вул. *Волі*
	Б2. Військова звитяга	15	4.9	вул. *Героїв "Азовсталі"*, вул. *Кіборгів*, пров. *Гвардії наступу*
	Б3. Топоніми-символи	25	8.1	вул. *Чорнобаївська*, вул. *Бахмутська*, вул.

				Бучанська, вул. *Ірпінська*
В. Описово-локативна	В1. Природа та ландшафт	40	13.0	вул. *Волошкова*, вул. *Горобинова*, вул. *Синевирська*, вул. *Карпатська*
	В2. Місцева ідентичність	15	4.9	вул. *Крамарів*, вул. *Біленьківська*, вул. *Крейдяна*, пров. *Торський*
Г. Емоційно-оцінна та нейтральна	Г1. Меліоративні	25	8.1	вул. *Затишна*, вул. *Радісна*, вул. *Файна*, вул. *Добра*, вул. *Привітна*
	Г2. Поетичні/нейтральні	47	15.3	вул. *Вечірня*, вул. *Духовна*, вул. *Срібна*, вул. *Поетична*, вул. *Житня*

РАЗОМ		307	100	

Джерело: Складено на основі аналізу розпоряджень начальника Краматорської МВА №269-р від 19.04.2023 р. [102]

Дані, представлені в таблиці 3.2, дозволяють зробити кілька висновків. По-перше, урбанонімікон Краматорська є інструментом «гарячої» комеморації. Класичні практики політики пам'яті зазвичай оперують подіями минулого, які вже пройшли етап суспільної рефлексії та історичної оцінки. Натомість у Краматорську 2023 року міський простір використовується для увічнення подій та осіб, які є частиною *незавершеної* війни. Поява назв вул. *Героїв «Азовсталі»,* вул. *Бахмутська*, вул. *Соледарська* практично одразу після відповідних трагічних та героїчних подій перетворює вулиці міста з місць пам'яті про минуле на меморіальний літопис сьогодення. Це не ретроспективна, а симультанна комеморація, що має на меті не лише фіксацію історії, але й мобілізацію суспільства, емоційне залучення мешканців до подій війни через щоденну взаємодію з топонімічним простором.

По-друге, незважаючи на очевидне домінування героїко-трагічного пафосу, новий урбанонімікон Краматорська є складним семантичним конструктом, що підтримує баланс між національним та локальним, героїчним та буденним. Кількісний аналіз показує, що значну частку (сумарно понад 40%) складають описові, емоційно-оцінні та нейтральні назви (групи В і Г). Це свідчить про свідому чи інтуїтивну стратегію номінаторів збалансувати мілітарний та меморіальний наратив назвами, що створюють відчуття спокою, затишку, прив'язки до природи та мирного життя (*Волошкова, Крамарів, Затишна, Срібна*). Таким чином, новий топонімічний ландшафт виконує одночасно дві функції: мобілізаційно-меморіальну, щоденно нагадуючи про війну, її героїв та ціну свободи, та психотерапевтично-нормалізуючу, створюючи символічний образ мирного, затишного дому, за який і триває боротьба. Ця дуальність

відображає складний суспільний запит в умовах війни: на героїзацію подвигу та одночасне прагнення до нормальності й мирного майбутнього.

3.3. Формування нового комеморативного пантеону: модель «пам'ять як зброя»

Масштабне перейменування 307 внутрішньоміських об'єктів у Краматорську у квітні 2023 року було етапом формування нового символічного простору міста. Цей процес не був хаотичною заміною старих назв на нові; він являв собою цілеспрямоване конструювання нового комеморативного пантеону, покликаного відобразити та закріпити у свідомості мешканців нову систему цінностей та нову національну ідентичність, загартовану у війні. Застосування семантико-мотиваційної класифікації нових урбанонімів дозволяє виявити ключові тематичні групи, що складають основу цього пантеону.

Центральне місце у новому урбаноніміконі посідають назви, що безпосередньо апелюють до подій та героїв сучасної російсько-української війни. Ця група є ядром нового наративу, оскільки вона створює емоційний зв'язок між повсякденним життям мешканців та екзистенційною боротьбою, що триває. Вона поділяється на комеморацію індивідуальних героїв та колективних символів.

Вшанування індивідуальних героїв має на меті персоніфікувати боротьбу, надати їй людського обличчя та створити нові рольові моделі. Серед них:

- Дмитро Коцюбайло «Да Вінчі»: вул. Шмідта перейменовано на честь першого добровольця, який прижиттєво отримав звання Героя України. Його загибель у боях за Бахмут у березні 2023 року зробила його постать символом самовідданості та лідерства нового покоління захисників [93].
- Василь Сліпак: вул. Блінова отримала ім'я всесвітньо відомого оперного співака з позивним «Міф», який залишив успішну кар'єру в Паризькій опері, щоб стати добровольцем, і загинув на Донеччині у 2016 році. Його історія є потужним символом єдності українців світу та свідомого вибору захищати

Батьківщину [94].

- Степан Чубенко: вул. Уральська названа на честь 16-річного краматорського школяра, воротаря місцевої футбольної команди, якого у 2014 році закатували бойовики т.зв. «ДНР» за проукраїнську позицію. Степан, «Народний герой України», є потужним локальним символом спротиву окупації та мучеництва за Україну саме в Краматорську [95].

Поряд з індивідуальними подвигами, новий урбанонімікон увічнює колективні символи опору, що стали частиною національної міфології:

- Кіборги: вул. Чуйкова, названа на честь радянського маршала, перейменована на вул. Кіборгів. Цей неологізм, що виник для позначення надлюдської стійкості оборонців Донецького аеропорту у 2014-2015 роках, став загальнонаціональним символом незламності українського духу [96].
- Герої "Азовсталі": вул. Брянська тепер носить назву Героїв "Азовсталі", вшановуючи подвиг оборонців Маріуполя, які 82 дні тримали оборону в повному оточенні, ставши символом мужності, самопожертви та національної трагедії [97].
- Гвардія наступу: пров. Молодогвардійський, що відсилав до радянського міфу, перейменовано на пров. Гвардії наступу. Ця назва увічнює новостворені у 2023 році штурмові бригади МВС, що символізує перехід українських сил від стратегії оборони до звільнення окупованих територій та уособлює віру в перемогу.

Систематизація цих перейменувань дозволяє наочно продемонструвати процес цілеспрямованого заміщення символічного простору.

Таблиця 3.3.

Урбаноніми на честь героїв російсько-української війни у Краматорську (2023 р.)

Стара назва (маркер колоніальної/радянськ	Нова назва (елемент нового пантеону)	Символічне значення та контекст

ої спадщини)		
вул. Шмідта	вул. Дмитра Коцюбайла «Да Вінчі»	Вшанування першого добровольця-Героя України, загиблого на Донбасі; символ нового покоління командирів.
вул. Блінова	вул. Василя Сліпака	Символ єдності українців світу, повернення з еміграції для захисту Батьківщини; поєднання культури та боротьби.
вул. Уральська	вул. Степана Чубенка	Локальний герой-мученик, символ спротиву окупації у самому Краматорську, важливий для міської ідентичності.
вул. Чуйкова	вул. Кіборгів	Загальнонаціональний символ оборони Донецького аеропорту, синонім незламності та стійкості.
вул. Брянська	вул. Героїв "Азовсталі"	Загальнонаціональний символ героїчної оборони Маріуполя, мужності та трагедії.

пров. Молодогвардійський	пров. Гвардії наступу	Символ наступального характеру боротьби, віри у звільнення окупованих територій.

Вибір постатей та символів не є випадковим. Він спрямований на створення локалізованого національного наративу. Вшанування героїв, чия боротьба та загибель безпосередньо пов'язані з Донеччиною (Коцюбайло, Сліпак, Чубенко, «Кіборги»), пов'язує загальнонаціональну історію з локальною ідентичністю Краматорська. Це спростовує російський пропагандистський міф про «історично російський Донбас», перетворюючи місто з «пролетарської столиці» радянського міфу на форпост українського спротиву.

Друга за значущістю група нових урбанонімів спрямована на конструювання історичного наративу безперервної боротьби українського народу за власну державність. Це є прямою антитезою російській пропаганді про «штучність» української держави та відсутність у неї власної історії. У міському просторі Краматорська з'являються імена, що символізують різні етапи цієї боротьби:

- Державники та борці за незалежність: вул. Дружби народів, що символізувала радянський міф, замінена на вул. Івана Мазепи, що відсилає до спроби розриву з Москвою ще на початку XVIII ст. Вул. Плеханова, теоретика марксизму, перейменована на вул. Симона Петлюри, лідера УНР. Вул. Бородіно, що увічнювала російську військову славу, стала вул. Левка Лук'яненка, автора Акту проголошення незалежності України та багаторічного політв'язня. Вул. Маяковського, «співця революції», тепер носить ім'я В'ячеслава Чорновола, лідера Народного Руху України та символу боротьби за незалежність наприкінці XX ст.
- Діячі культури та дисиденти-шістдесятники: Ця підгрупа підкреслює важливість культурного опору тоталітаризму. Так, з'явилися вулиці на честь

художниці-правозахисниці Алли Горської (замість вул. Бєлінського), поетеси Олени Теліги (замість вул. Башкирської) та літературознавця і дисидента Івана Дзюби (замість вул. Воронезької).

Таким чином, у свідомості мешканців вибудовується логічний ланцюг: від Мазепи через Петлюру, шістдесятників до сучасних героїв. Цей наратив утверджує ідею, що нинішня війна є не випадковим конфліктом, а кульмінацією багатовікової боротьби за незалежність.

Третя важлива група урбанонімів інтегрує Краматорськ у загальнонаціональний простір пам'яті про війну, роблячи трагедії та перемоги інших українських міст частиною локальної ідентичності. Ця комеморативна практика виконує функцію опрацювання колективної травми війни [100]. Для мешканців прифронтового міста, що постійно перебуває під загрозою обстрілів, назви, що увічнюють міста-символи, не є абстрактними. Вони створюють щоденне нагадування про спільну біду та спільний опір, формуючи почуття солідарності.

У Краматорську з'явилися:

- вул. Бучанська (замість вул. Краснодонської)
- вул. Ірпінська (замість вул. Єрмака)
- вул. Гостомельська (замість вул. Гомельської)
- вул. Соледарська (замість вул. Карбишева)
- вул. Бахмутська (замість вул. Архангельской)
- вул. Чорнобаївська (замість вул. Зої Космодем'янської).

Ці топоніми перетворюють вулиці на «місця пам'яті» (lieux de mémoire), що структурують емоційний ландшафт міста. Вони вписують локальний досвід Краматорська у всеукраїнський контекст, підкреслюючи, що боротьба за Бучу, Маріуполь чи Бахмут є водночас і боротьбою за Краматорськ. Це сприяє зміцненню національної єдності через спільний травматичний досвід та спільну пам'ять про опір.

РОЗДІЛ 4
ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УРБАНОНІМІКОНІ КАТОВІЦЕ: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

4.1. Декомунізація в Катовіце: Муніципальна відповідь та громадська рецепція

Після набуття чинності закону 2016 року міська влада Катовіце розпочала процес його імплементації, спираючись на рекомендації, отримані від Інституту національної пам'яті. Для Катовіце IPN визначив шість назв вулиць, що підлягають обов'язковій зміні: 9-го Травня, Бруно Ясенського, Леона Кручковського, Оскара Ланге, Влодзімєжа Сталя та Луціана Шенвальда [28, 29, 33]. Намагаючись легітимізувати неминучі зміни та зменшити потенційну соціальну напругу, у вересні 2017 року муніципалітет організував громадські консультації з мешканцями та підприємцями, що проживали або вели діяльність на цих вулицях. Варто зазначити, що польське законодавство не зобов'язує органи самоврядування проводити такі консультації при перейменуванні вулиць, тож цей крок був політичним жестом. Однак участь громадськості була обмеженою: загалом свою думку висловили лише 84 особи, заповнивши 68 анкет, що свідчить або про низький інтерес до проблеми, або про фаталістичне сприйняття неминучості рішень, ухвалених на вищому рівні [28, 29, 33].

Запропоновані міською владою нові назви відображали спробу гармонізувати міський символічний ландшафт із новим загальнонаціональним пантеоном героїв та культурних діячів. Так, вулицю поета-футуриста Бруно Ясенського було запропоновано перейменувати на честь нобелівського лауреата Чеслава Мілоша, а вулицю драматурга Леона Кручковського – на честь видатного поета-антикомуніста Збігнєва Герберта. Вулицю 9 Травня, що символізувала радянську версію перемоги у Другій світовій війні, планувалося назвати на честь майора Генрика Добжанського «Губаля», легендарного партизанського командира початкового періоду війни. Цей вибір свідчить про

свідому орієнтацію на загальнопольський культурний та історичний канон. Водночас для інших вулиць були обрані більш нейтральні або локально орієнтовані назви, наприклад, Лілійна (Liliowa) або Гварецька (Gwarecka – «Шахтарська»), що мало на меті уникнути подальших ідеологічних суперечок.

Реакція мешканців, проаналізована в наукових дослідженнях, зокрема у праці Еви Охман, виявила, що спротив перейменуванням мав переважно не ідеологічний, а прагматичний характер. Основними аргументами «проти» були очікувані незручності: необхідність оновлювати адреси в банках, державних установах, у контрагентів, що тягнуло за собою значні витрати часу та, особливо для підприємців, фінансові збитки [28, 29, 33]. Респонденти висловлювали обурення тим, що влада витрачає ресурси на символічні зміни, ігноруючи нагальні проблеми міської інфраструктури, розбиті дороги чи погане освітлення. Крім того, зміна назви порушувала звичний життєвий простір та відчуття місця («sense of place»), що було особливо болісним для літніх людей, для яких назва вулиці стала частиною їхньої особистої біографії та життєвої історії. Під час консультацій мешканці висували й власні, альтернативні пропозиції, що були пов'язані з локальною історією. Наприклад, для вулиці Бруно Ясенського пропонувалася назва на честь місцевого діяча Едварда Полочека замість загальнонаціональної постаті Чеслава Мілоша [28, 29, 33]. Це свідчить про бажання зберегти локальний колорит та вписати в урбанонімікон власну, а не нав'язану ззовні пам'ять.

Таблиця 4.1.

Процес перейменування вулиць у Катовіце згідно із законом 2016 року

Початкова назва (Патрон)	Обґрунтування IPN для усунення (імпліцитне)	Запропонована муніципалітетом нова назва	Обґрунтування нової назви	Результат та громадська реакція

ul. 9 Maja (вул. 9 Травня)	Символізує радянську версію перемоги та домінування СРСР.	ul. mjr. Henryka Dobrzańskiego «Hubala» (вул. майора Генрика Добжанського «Губаля»)	Загальнонаціональний герой польського опору	Пропозиція прийнята.
ul. Brunona Jasieńskiego (вул. Бруно Ясенського)	Поет-футурист, активний діяч комуністичного руху, репресований у СРСР.	ul. Czesława Miłosza (вул. Чеслава Мілоша)	Загальнонаціональний культурний канон (нобелівський лауреат).	Пропозиція прийнята, хоча мешканці пропонували альтернативу (вул. Едварда Полочека).
ul. Leona Kruczkowskiego (вул. Леона Кручковського)	Письменник і драматург, активний діяч режиму ПНР, член Державної Ради.	ul. Zbigniewa Herberta (вул. Збігнєва Герберта)	Загальнонаціональний культурний канон (поет-антикомуніст).	Пропозиція прийнята.
ul. Oskara Langego (вул. Оскара Ланге)	Економіст, дипломат і політик, член ЦК	ul. Gwarecka (вул. Гварецька – «Шахтарськ	Локальна ідентичність, нейтральна назва.	Пропозиція прийнята. Рада району Мурцкі

	ПОРП та Державної Ради ПНР.	а»)		пропонувала кілька альтернатив.
ul. Włodzimierza Stahla (вул. Влодзімєжа Сталя)	Діяч комуністичного руху, воєвода краківський у перші роки ПНР.	ul. Liliowa (вул. Лілійна)	Нейтральна, аполітична назва.	Пропозиція прийнята.
ul. Lucjana Szenwalda (вул. Луціана Шенвальда)	Поет, офіцер дивізії ім. Т. Костюшка, комуністичний діяч.	ul. Bolesława Prusa (вул. Болеслава Пруса)	Класик польської літератури, нейтральна постать.	Пропозиція прийнята. Літній мешканець висловив сум з приводу зміни назви, що була частиною його біографії.

Якщо перейменування шести вулиць зі списку IPN пройшло спокійно, ставши радше предметом прагматичних нарікань, то полем битви за пам'ять були дві інші постаті, глибоко вкорінені в регіональну ідентичність Сілезії – Єжи Зєнтек та Вільгельм Шевчик. Ці випадки показали конфлікт між централізованою, ідеологічно вивіреною політикою пам'яті та складною, багатошаровою пам'яттю місцевої спільноти.

Казус Єжи Зєнтека є прикладом зіткнення національної ідеології з регіональною пам'яттю. З точки зору Інституту національної пам'яті, Зєнтек підпадав під дію закону як особа, що «формувала та утверджувала народну владу» на Górnym Śląsku. Аргументація IPN ґрунтувалася на його офіційній біографії в структурах ПНР: він був членом Польської робітничої партії (ПРП), а згодом Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП), багаторічним очільником воєводської ради в Катовіце, членом, а потім і заступником голови Державної Ради ПНР, генералом Народного Війська Польського. Однак для значної частини мешканців Сілезії та для міської влади Катовіце ця формальна приналежність до комуністичної номенклатури затьмарювалася його реальною діяльністю. У локальному наративі Зєнтек постає передусім як «будівничий» та господар регіону, якому приписують ініціативу створення знакових об'єктів, що й досі формують обличчя агломерації: Сілезького парку культури та відпочинку, унікальної спортивно-концертної арени «Сподек», масштабного житлового масиву «Osiedle Tysiąclecia», а також численних шкіл та лікарень. Президент Катовіце Марцін Крупа відкрито виступив проти рекомендацій IPN, заявивши про незгоду зі зміною назви ронда імені Зєнтека та демонтажем його пам'ятника, апелюючи саме до цих незаперечних заслуг перед регіоном. Таким чином, справа Зєнтека продемонструвала зіткнення двох логік: деконтекстуалізованої, ідеологічної логіки центру, для якої важлива лише роль особи в системі, та контекстуальної, прагматичної пам'яті периферії, для якої пріоритетом є конкретний внесок у розвиток власного краю.

Гострого характеру набув конфлікт навколо постаті Вільгельма Шевчика – видатного сілезького письменника, публіциста та громадського діяча. Всупереч негативній позиції міської влади та відкритого листа протесту від 40 науковців Сілезького університету, воєвода Ярослав Вєчорек своїм «розпорядженням заступництва» перейменував площу Вільгельма Шевчика біля головного залізничного вокзалу на площу Марії та Леха Качинських. Це рішення було сприйняте як акт політичної сваволі та викликало масові протести під гаслом «Plac Szewczyka, nie Kaczyńskich» («Площа Шевчика, а не Качинських»).

Протестувальники, серед яких були місцеві політики, науковці та звичайні мешканці, наголошували, що їхній спротив спрямований не стільки проти нових патронів, скільки проти авторитарного методу ухвалення рішення – без жодних консультацій та з повним ігноруванням волі місцевої громади.

Ці випадки розкривають глибинну суть другої хвилі декомунізації. Вона була спрямована не лише на усунення комуністичних символів, але й слугувала інструментом для правлячої партії «Право і Справедливість» (PiS) для нав'язування власного історичного наративу та комеморативних пріоритетів локальним спільнотам. Постаті Зєнтека та Шевчика, на відміну від Леніна чи Дзержинського, не є однозначними комуністичними ідеологами; їхні біографії складні, суперечливі та нерозривно пов'язані з історією Сілезії. Наполегливість держави у питанні їх усунення, попри шалений місцевий опір, свідчить, що метою була не так «історична правда», як ідеологічна уніфікація. Заміна Шевчика на подружжя Качинських є найбільш промовистим доказом: це не нейтральний акт «декомунізації», а глибоко політичний акт «ре-комеморації», який вписує героїв сучасної правлячої партії в міський ландшафт, використовуючи закон 2016 року як юридичний привід. Частина сілезької спільноти інтерпретувала це як «декомунізацію, що є деполонізацією» – спробу стерти складну, гібридну історію регіону та нав'язати спрощену, варшавоцентричну версію минулого.

4.2. Порівняльний аналіз мотиваційних моделей: «пам'ять як зброя» проти «пам'яті як дискусії»

Процеси постсоціалістичної трансформації урбанімікону в Польщі та Україні, попри спільну мету – розрив із тоталітарним минулим, – демонструють дві різні мотиваційні моделі політики пам'яті. Умовно їх можна визначити як «пам'ять як зброя» та «пам'ять як дискусія». Перша модель передбачає використання минулого як інструменту в ідеологічній боротьбі, де держава нав'язує єдиний, безкомпромісний наратив, спрямований на символічне

знищення спадщини «ворога». Друга модель розглядає минуле як поле для діалогу, де різні суспільні групи, включно з локальними громадами, ведуть переговори щодо того, що і як варто пам'ятати. Аналіз декомунізаційних процесів у Катовіце та Краматорську дозволяє побачити, як ці моделі проявляються, поєднуються та конфліктують у різних національних та історичних контекстах.

Польський досвід другої хвилі декомунізації, ініційованої законом 2016 року, є прикладом реалізації моделі «пам'ять як зброя». Якщо перша хвиля 1990-х років мала риси «дискусії» – спонтанної, ініційованої знизу та спрямованої на відновлення балансу , – то друга була централізованою ідеологічною кампанією.

- Законодавство як інструмент примусу: Закон 2016 року не запрошував до діалогу, а наказував, встановлюючи жорсткі терміни та каральний механізм у вигляді «розпоряджень заступництва» воєводи. Це перетворило топоніміку з локальної прерогативи на інструмент централізованої політики.
- IPN як ідеологічний арбітр: Інститут національної пам'яті отримав повноваження фактично безальтернативного експерта, чиї висновки слугували юридичним обґрунтуванням для примусових перейменувань. Це усунуло можливість локальних інтерпретацій та нюансованих оцінок.
- Придушення локальної «дискусії»: Казуси Єжи Зєнтека та Вільгельма Шевчика були полем битви, де локальна спроба «дискусії» – апеляція до прагматичних заслуг Зєнтека та складної біографії Шевчика – була придушена силою центрального наративу. Аргументи місцевої громади, міської влади та науковців були проігноровані.
- Ре-комеморація як політичний акт: Заміна Шевчика на подружжя Качинських є основою моделі «пам'ять як зброя». Це не просто очищення простору від старого символу, а його заповнення новим, що належить до пантеону актуальної правлячої партії. Таким чином, конфлікт у Катовіце розгортався переважно по лінії «центр проти регіону», де центральна влада використовувала історичну політику як зброю для утвердження власної ідеологічної гегемонії.

Український випадок, особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, демонструє складнішу, гібридну модель. Тут «пам'ять як зброя» є не стільки інструментом внутрішньополітичної боротьби, скільки механізмом національного самозахисту та деколонізації, що, однак, реалізується через інструменти «дискусії».

- Деколонізація як «зброя» проти агресора: Якщо польська декомунізація була спрямована проти внутрішнього «привида» комунізму, то українська де-русифікація є прямою відповіддю на зовнішню агресію. Мета тут – «топонімічне очищення» від культурних маркерів країни-агресора. Це безкомпромісний підхід, де пам'ять використовується як зброя для утвердження національної ідентичності та розриву з імперським минулим.
- «Дискусія» як метод реалізації: На відміну від польської моделі, де центр диктував рішення, в Україні процес перейменувань, особливо після 2022 року, значною мірою ініціюється «знизу-вгору». У Краматорську, як і в багатьох інших містах, міська військова адміністрація організовувала тривалі громадські обговорення, збираючи пропозиції від мешканців через електронні форми та пошту. Рішення ухвалювалися після розгляду пропозицій спеціальними комісіями.
- Поле для внутрішнього діалогу: Навіть у рамках жорсткої деколонізаційної парадигми в українському суспільстві точиться дискусія. Як показують дослідження, виникають суперечки щодо постатей, які, попри зв'язок з російською культурою, зробили значний внесок у розвиток місцевих громад. Це свідчить про те, що логіка «зброї» на практиці стикається з локальними наративами та прагненням до більш зважених рішень.

ВИСНОВКИ

1. **Урбанонімія як динамічний інструмент ідеології та пам'яті.** Урбаноніми функціонують подвійно: первинна функція є номінативно-орієнтаційною (утилітарною), що забезпечує стабільність, тоді як вторинні функції (ідеологічна, комеморативна, символічна) зумовлюють їхню динамічність та вразливість до змін. Саме домінування вторинних функцій перетворює урбаноніми на об’єкт ідеологічної боротьби та пояснює високу динаміку змін в урбаніміконах посттоталітарних країн. Для систематизації матеріалу найбільш продуктивною є комплексна класифікація, що враховує структурний (відонімні/відапелятивні) та мотиваційний (меморіальні, дескриптивні, асоціативні) аспекти.

2. **Фундаментальні відмінності у моделях політики пам’яті.** Топонімічні реформи в Україні та Польщі (на прикладі Краматорська та Катовіце) демонструють спільні риси (двоетапний характер, інституційне забезпечення), але мають відмінності в мотивації. Польська декомунізація була переважно актом внутрішньої політики, спрямованої на символічне завершення посткомуністичної трансформації, і стала предметом внутрішньополітичної боротьби. Натомість українська реформа, каталізована зовнішньою агресією, переросла у всеохопну **деколонізацію**, ставши інструментом національної мобілізації та елементом екзистенційної боротьби за державний суверенітет.

3. **Конфлікт локальної та централізованої політики пам’яті.** Польська декомунізація (друга хвиля, пост-2016) мала високий рівень централізації, коли центральна влада (через воєвод та IPN) нав'язувала єдиний державний наратив. Це призвело до значних суспільних конфліктів у Катовіце, де зіткнувся уніфікований національний наратив та складна, прагматична регіональна пам'ять (казуси Єжи Зєнтека та Вільгельма Шевчика). Опір мешканців Катовіце перейменуванням мав переважно **утилітарний, а не ідеологічний характер**.

Формування моделі «пам'ять як зброя» у Краматорську. Динаміка урбанонімікону Краматорська після повномасштабного вторгнення (2022–2024)

є яскравим прикладом інструменталізації топоніміки в умовах війни. Новостворений урбанонімікон функціонує як «зброя пам'яті», виконуючи ідеологічну (витіснення радянських/російських наративів), психологічну (національна консолідація) та **терапевтичну функції** (опрацювання колективної травми через символічне вписування назв, пов’язаних із трагічними та героїчними сторінками війни, як-от «Азовсталь», Буча, Бахмут).

4. **Вплив на міжкультурні відносини та ідентичність.** Дослідження виявляє відмінність у відображенні польсько-українських взаємин: якщо у містах Західної України польські культурні маркери є історично вкоріненими, то у промислових містах Сходу (Краматорськ) їхня поява або відновлення (наприклад, пов'язаних із польськими інженерами, що розбудовували Донбас, або на честь сучасних героїв) є свідомим конструюванням європейської ідентичності та **маркером зміни геополітичного вектора**. Водночас у Польщі (Катовіце) з'являється «топонімія солідарності» у відповідь на російську агресію, що свідчить про безпрецедентний рівень підтримки та переосмислення спільної історії боротьби проти російського імперіалізму

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Удовенко Л. О. Урбаноніми антропонімного походження на мапі сучасного Харкова. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2020. Вип. 30. С. 94–107.
2. Ященко А. А. Урбаноніми як один із найважливіших елементів комунікації. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. 2018. Вип. 33. С. 127–136.
3. Словник української ономастичної термінології. Уклад.: Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
4. Gnatiuk O., Melnychuk A. Geopolitics of geographical urbanonyms: evidence from Ukrainian cities. *AUC Geographica*. 2020. Vol. 55. No. 2. P. 255–268.
5. Титаренко А. А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9, ч. 2. С. 171–173
6. Андрощук К. М. Трансформація урбанонімного простору Вінниці: від радянської спадщини до сучасних тенденцій. *Розвиток та удосконалення сучасних напрямів трансформації суспільних відносин* : колективна монографія. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2024. С. 37–48.
7. Kuczabski O., Kopec K. The "last" wave of decommunization of urbanonimics in Ukraine and Poland: a comparative analysis. *Grani*. 2020. Vol. 23, no. 8. P. 37–48. DOI: 10.15421/172073.
8. Gnatiuk O. The renaming of streets in post-revolutionary Ukraine: regional strategies to construct a new national identity. *AUC Geographica*. 2018. Vol. 53, no. 2. P. 119–136. DOI: 10.14712/23361980.2018.13.
9. Kuczabski A., Boychuk A. Decommunization of urban toponymy in Ukraine: causes and consequences. *Journal of Geography, Politics and Society*. 2020. Vol. 10, no. 4. P. 8–16. DOI: 10.26881/jpgs.2020.4.02.
10. Rutkowski M. Urban toponymy and collective memory: A case of law-enforced decommunization of street names in Poland. *Lege artis. Language*

yesterday, today, tomorrow. 2019. Vol. IV, no. 2. P. 261–300.

11. Гирич І. Чи потрібна в Києві подальша деколонізація та дерусифікація міського інтелектуального простору. *Київські історичні студії*. 2018. № 2 (7). С. 100–105.
12. Андрощук К. М. Трансформація урбанонімного простору Вінниці: від радянської спадщини до сучасних тенденцій. *Розвиток та удосконалення сучасних напрямів трансформації суспільних відносин* : колективна монографія. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2024. С. 37–48.
13. Водотика С., Савенок Л. Міський простір, декомунізація і проблеми історичної пам'яті. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2017. № 1. С. 119–133.
14. Білецький А.О. Вибрані праці. Упоряд. Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, А.О. Савенко. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 792 с.
15. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів. К. : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
16. Титаренко А. А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9, ч. 2. С. 171–173.
17. Негер О. Про функції урбанонімів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2019. Вип. 1 (41). С. 83–86.
18. Gnatiuk O., Melnychuk A. Geopolitics of geographical urbanonyms: evidence from Ukrainian cities. *AUC Geographica*. 2020. Vol. 55, no. 2. P. 255–268.
19. Демешко І. М. Сучасний урбанонімний простір міста Кропивницького. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2025. Вип. 2 (213). С. 60–66.
20. Różycki B. Dekomunizacja i przemianowywanie ulic w Polsce – próba wykorzystania analizy danych ilościowych w badaniach pamięcioznawczych. *Historia i Polityka*. 2024. Nr 47(54). S. 29–44.
21. Assmann J. Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* / ed. by A. Erll, A. Nünning.

Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2008. P. 109–118.

22. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. К.: Основи, 1998. 324 с.
23. Семененко Г. Синхронія та діахронія в історичних соціолінгвістичних дослідженнях. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Філологічні науки*. 2017. Вип. 7. С. 123–130.
24. Голотова І. Вивчення власних назв крізь призму етносоціоономастики. *Українське мовознавство*. 2012. Вип. 42(1). С. 23–28.
25. Lech-Kirstein D. Zwrot kulturowy w badaniach onomastycznych. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*. 2015. Vol. 30. S. 85–96
26. Котович В. *Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти* : дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2020. 450 с.
27. Вербич С. О. Лінгвокультурологічне тлумачення ойконімів: у пошуках істини. *Мовознавство*. 2022. № 3. С. 23–42.
28. Rejter A. Badania onomastyczne a nowa humanistyka. *Onomastica*. 2024. Vol. 68, no. 2. P. 13–28.
29. *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. (Dz. U. Nr 166, poz. 1612 z późn. zm.)
30. Orska A. «Oddano w posiadanie wybitnej jednostce…» Onomastyka miejskiej ulicy. *Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa*. 2013. T. 4. S. 286–303.
31. Kowalczyk-Heyman E. Toponomastyka w warsztacie badawczym geografi i historycznej. *Studia Geohistorica*. 2021. Nr 9. S. 148–157.
32. Szczerbowska-Kopacz J. Klasyfikacja, znaczenie oraz pochodzenie nazw geograficznych w Polsce. *Językoznawstwo: współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze*. 2011. Nr 5. S. 177–184.
33. Myszka A. Pamiątkowe nazwy ulic – rozważania terminologiczne. *Onomastica*. 2018. Vol. LXII. P. 113–128.

34. Галай О. Джерела і способи творення урбанонімів. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2009. Вип. 13. С. 33–37.
35. Паливода В. *Трансформація спеціальних служб постсоціалістичних країн Європи* : аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень, 2021. URL: https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidi/transformatsiya-spetsialnykh-sluzhb-postsotsialistychnykh-krayin (дата звернення: 15.10.2025)
36. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). *Україна–Європа–Світ*. 2016. Вип. 18. С. 244–252.
37. Фернос Ю. І. Вплив процесів декомунізації на систему урбанонімів м. Умані. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 2 (16). С. 299–304.
38. Гнатюк О. М., Гоманюк М. А., Мельничук А. Л. Деколонізація ойконімів України: у пошуку оптимальних підходів. *Географія та туризм*. 2022. Вип. 74. С. 25–34.
39. Ковальчук Т. Дерусифікація публічного простору в Україні в умовах повномасштабної російсько-української війни. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2024. Вип. 11. С. 123–138.
40. Яворська Т., Ребренюк А. Документні ресурси бібліотек України: проблема дерусифікації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 2. С. 27–34. DOI: 10.32461/2409-9805.2.2023.284662.
41. *Supporting Decolonisation in Museums. Ukrainian Institute, 2024. 64 p. URL:* https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/supporting-decolonisation-in-museums-ukrainian-traslation_pidtrymka-dekolonizacziyi-v-muzeyah_.pdf *(дата звернення: 26.08.2025)*
42. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21.03.2023 р. № 3005-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 41. Ст. 397.
43. Дробович А. Головний результат декомунізації і деколонізації – що люди

звикають вирішувати самі : інтерв'ю / розмовляла І. Славінська. *Радіо Культура*. 2025. 9 січня. URL: https://ukr.radio/news.html?newsID=106259 (дата звернення: 15.10.2025).

44. Нормативно-правове регулювання перейменування населених пунктів як складова процесу декомунізації в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 138–142. DOI: 10.32782/2786-6165/2024-1/22.
45. Про порядок найменування або перейменування площ, проспектів, вулиць, провулків, проїздів, скверів, бульварів, парків, розташованих на території міста Хмельницького : Рішення Хмельницької міської ради від 02.04.2008 р. №24. URL: https://www.khm.gov.ua/uk/content/pro-poryadok-naymenuvannya-abo-pereymenuvannya-ploshch-prospektiv-vulyc-provulkiv-proyizdiv (дата звернення: 15.10.2025)
46. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19 (дата звернення: 15.10.2025)
47. В'ятрович В. Декомунізація не є «бандеризацією». *Новинарня*. 16.01.2017. URL: https://novynarnia.com/2017/01/16/uinp-dovodit-tsiframi-dekomunizatsiya-ne-ye-banderizatsiyeyu/ (дата звернення: 26.08.2025)
48. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16.07.2019 № 1-19/2019(1919/17). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19 (дата звернення: 26.08.2025)
49. Як громаді перейменувати вулицю та інші об’єкти топоніміки: покрокова

інструкція. *Децентралізація*. 2022. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/860/1.pdf (дата звернення: 26.08.2025)

50. Лучик В. В. Перейменування Кіровограда: погляд з наукової точки зору. *Україна-Центр*. 2015. № 43.
51. Бойко О., Білан О. Декомунізаційні процеси України в умовах російсько-української війни. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип. 57. С. 83–90.
52. Протистояння з імперією: як українські міста останні два роки перейменовували топоніми? *Transparency International Ukraine*. 07.06.2024. URL: https://ti-ukraine.org/research/protystoyannya-z-imperiyeyu-yak-ukrayinski-mista-ostanni-dva-roky-perejmenovuvaly-toponimy/ (дата звернення: 27.08.2025)
53. Зростає кількість українців, які підтримують державну політику пам'яті: результати соцопитування УІНП. *Новинарня*. 25.10.2024. URL: https://novynarnia.com/2024/10/25/skilky-vidsotkiv-ukrayinczіv-pidtrymuyut-derzhavnu-polityku-pamyati-rezultaty-soczopytuvannya-uinp/ (дата звернення: 26.08.2025).
54. *Materializing Identities in Socialist and Post-Socialist Cities* / ed. by J. Ira, J. Janáč. Prague : Charles University, Karolinum Press, 2017. 162 p.
55. Falski M., Kovářová L. Heritage and the Post-Socialist City: Social and Cultural Perspectives. *Colloquia Humanistica*. 2021. No. 10. Art. 2696. DOI: 10.11649/ch.2696.
56. Hofmann K. P., Bernbeck R., Sommer U. (eds.). *Between Memory Sites and Memory Networks. New Archaeological and Historical Perspectives*. Berlin : Edition Topoi, 2017. 321 p. (Berlin Studies of the Ancient World ; 43).
57. Bourdieu P. The Logic of Practice. Stanford : Stanford University Press, 1990. 333 p.
58. Geciene I. The Notion of Power in the Theories of Bourdieu, Foucault and Baudrillard. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2003. No. 1. P. 64–74.

59. *Politics of Memory Laws: Regulations and Revisions* / ed. by U. Belavusau, A. Gliszczyńska-Grabias. Cambridge : Cambridge University Press, 2024.
60. Vuolteenaho J., Puzey G. «Armed with an encyclopedia and an axe»: The socialist and post-socialist street toponymy of east Berlin revisited through Gramsci. *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place*. London : Routledge, 2017. P. 89–106.
61. Kałużna J. Dekomunizacja przestrzeni publicznej w Polsce – zarys problematyki. *Świat i Słowo*. 2018. Nr 2 (31). S. 157–172. DOI: 10.14746/ssp.2018.2.10.
62. Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej. *Dziennik Ustaw*. 2016. Poz. 744.
63. Karkowska M. On the Usefulness of Aleida and Jan Assmann's Concept of Cultural Memory for Studying Local Communities in Contemporary Poland– the Case of Olsztyn. *Polish Sociological Review*. 2013. No. 3 (183). P. 369–384.
64. Cembrzyńska P. „Pomnik nie może upamiętniać...". O dekomunizacji przestrzeni publicznej. *Przegląd Historyczny*. 2020. T. 111, z. 1. S. 131–158
65. Zmiana ustawy o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki : Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. *Dziennik Ustaw*. 2017. Poz. 1389.
66. Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej. *Dziennik Ustaw*. 2018. Poz. 1103 (tekst jednolity)
67. Komunikat w sprawie usuwania z przestrzeni publicznej pomników propagujących komunizm lub inny ustrój totalitarny. *Instytut Pamięci Narodowej*. 2022.

URL: https://ipn.gov.pl/pl/upamietnianie/dekomunizacja/dekomunizacja-pomnikow/45390,Komunikat-w-sprawie-usuwania-z-przestrzeni-publicznej-pomnikow-propagujacych-kom.html (дата звернення: 27.08.2025)

68. Dekomunizacja ulic i pomników – działania IPN. *Instytut Pamięci Narodowej*. 2017. URL: https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/41273,Dekomunizacja-ulic-i-pomnikow-dzialania-IPN.html (дата звернення: 27.08.2025)
69. Rutkowski M. Urban toponymy and collective memory: A case of law-enforced decommunization of street names in Poland. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow*. 2019. Vol. IV, no. 2. P. 261–300.
70. Kałużna J. Dekomunizacja przestrzeni publicznej w Polsce – zarys problematyki. *Świat i Słowo*. 2018. Nr 2 (31). S. 157–172. DOI: 10.14746/ssp.2018.2.10.
71. Machcewicz P. Instytut Pamięci Narodowej: historia, polityka, spory. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2010. R. 8, z. 4. S. 9–24.
72. Komunikat o kolejnym etapie dekomunizacji w Chrzowicach. *Opolski Urząd Wojewódzki*. 2022. URL: https://www.gov.pl/web/uw-opolski/kolejny-etap-dekomunizacji-w-chrzowicach-obalono-pomnik-armii-czerwonej (дата звернення: 27.08.2025)
73. Stosunek do dekomunizacji nazw ulic. *CBOS*. 2018. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_018_18.PDF (дата звернення: 27.08.2025
74. *Jerzy Ziętek. Konteksty kariery w komunistycznym państwie* / A. Dziuba et al. Katowice : Instytut Pamięci Narodowej, 2017. 112 s.
75. Drobovych A. Головний результат декомунізації і деколонізації – що люди звикають вирішувати самі. *Українське радіо*. 11.10.2024. URL: https://ukr.radio/news.html?newsID=106259 (дата звернення: 26.08.2025)
76. «Не на часі»: фактчек заяв політиків про дерусифікацію. *VoxUkraine*. 20.09.2024. URL: https://voxukraine.org/ne-na-chasi-faktchek-zayav-politykiv-pro-derusyfikatsiyu (дата звернення: 26.08.2025).

77. Протистояння з імперією: як українські міста останні два роки перейменовували топоніми? *Transparency International Ukraine*. 07.06.2024. URL: https://ti-ukraine.org/research/protystoyannya-z-imperiyeyu-yak-ukrayinski-mista-ostanni-dva-roky-perejmenovuvaly-toponimy/ (дата звернення: 27.08.2025)
78. Гаєва О. Комеморативні практики та виникнення нових публічних традицій в українській громаді Криму під час російсько-української війни у 2014-2021 рр. *Голос Криму. Культура*. 14.07.2022. URL: https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/komemoratyvni-praktyky-ta-vynyknennia-novykh-publichnykh-tradytsij-v-ukrainskij-hromadi-krymu-pid-chas-rosijsko-ukrainskoi-vijny-u-2014-2021-rr/ (дата звернення: 26.08.2025).
79. Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2019. № 4. С. 4–12. DOI: 10.32461/2409-9805.4.2019.190851.
80. 10 років законам про декомунізацію: вплив на Крим та боротьба за історичну справедливість. *Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим*. 2025. URL: https://ppu.gov.ua/press-center/10-rokiv-zakonam-pro-dekomunizatsiiu-vplyv-na-krym-ta-borotba-za-istorychnu-spravedlyvist/ (дата звернення: 26.08.2025)
81. Салата О. О. Мовне законодавство України і соціологічні опитування про динаміку взаємодії топонім-війна. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. Вип. 209. С. 52–58.
82. Набув чинності Закон України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”. *Уповноважений із захисту державної мови*. 2023. URL: https://mova-ombudsman.gov.ua/news/nabuv-chynnosti-zakon-ukrainy-pro-zasudzhennia-ta-zaboronu-propahandy-rosiiskoi-imperskoi-polityky-v-ukraini-i-dekolonizatsiiu-toponimii (дата звернення: 26.08.2025)
83. Павло Жебрівський декомунізував ряд вулиць Донецької

області. *Донецька обласна державна адміністрація*. 2016. 3 червня. URL: https://dn.gov.ua/news/pavlo-zhebrivskyj-dekomunizuvav-ryad-vulyts-donetskoyi-oblasti (дата звернення: 15.10.2025)

84. Железняк Г. У Краматорську перейменували парк та понад 300 вулиць. Список. *Суспільне Донбас*. 2023. 19 квітня. URL: https://suspilne.media/donbas/450909-u-kramatorsku-perejmenuvali-park-ta-ponad-300-vulic-spisok/ (дата звернення: 15.10.2025)
85. Хаустова Л. Повний список перейменованих вулиць та провулків Краматорська. *6262.com.ua*. 2023. 10 травня. URL: https://www.6262.com.ua/news/3593907/povnij-spisok-perejmenovanih-vulic-ta-provulkiv-kramatorska (дата звернення: 15.10.2025)
86. Ходушко М. «Дивлюсь я на небо, та й думку гадаю…»: у Краматорському районі продовжується процес перейменування вулиць. *Краматорськ пост*. 2024. 18 квітня. URL: https://www.kramatorskpost.com/divlyus-ya-na-nebo-ta-i-dumku-gadayu-u-kramatorskomu-raioni-prodovzujetsya-proces-pereimenuvannya-vulic_86371 (дата звернення: 15.10.2025)
87. Дічек Н. П. Декомунізація в Україні у контексті державної політики пам'яті: до прогресу національного духу. *Вісник НАПН України*. 2023. Т. 5, № 1. URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/361 (дата звернення: 15.10.2025)
88. Osipian A. *Politics of Memory and Uses of History in East European Politics* : syllabus. Berkeley : University of California, 2013.
89. *From "Memory Wars" to a Common Future: Overcoming Polarisation in Ukraine*. London School of Economics and Political Science, 2025.
90. Челяк С. Ярослав Грицак: міф про "братні народи", перемога України та як Російська імперія викривляла історію : інтерв'ю. *Суспільне Культура*. 2022. 8 липня. URL: https://suspilne.media/culture/254862-aroslav-gricak-mif-pro-bratni-narodi-peremoga-ukraini-ta-ak-rosijska-imperia-vikrivlala-

istoriu/ (дата звернення: 15.10.2025)

91. Чому українці й росіяни – не «братні» народи? *Ukraïner*. 2022. 10 серпня. URL: https://www.ukrainer.net/ne-bratni-narody/ (дата звернення: 15.10.2025)
92. Нова релігія Росії - ZAXID.NET, доступ отримано серпня 26, 2025, https://zaxid.net/nova_religiya_rosiyi_n1390853
93. Гай-Нижник П. П., Подобєд І. М. Матеріально-культурні аспекти комеморації пам'яті українських захисників під час російсько-української війни (2014–2024 рр.). *Українознавство*. 2024. № 2. С. 45–62.
94. Василевська Т. Політика пам'яті як інструмент формування національної ідентичності в умовах російсько-української війни. *Політичні дослідження*. 2024. № 1. С. 91–105.
95. Донеччани-державотворці: Степан Чубенко. *Краматорська міська рада : офіційний вебсайт*. URL: (дата звернення: 26.08.2025).
96. *АД-242. Історія мужності, братерства та самопожертви* / уклад. І. Штогрин. Київ : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 336 с.
97. Portnov A., Portnova T. War memorialization and nation-building in Ukraine. *Nationalities Papers*. 2025. Vol. 53, No. 2. P. 245–261.
98. Кульчицький С. В. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1. С. 57–58.
99. Касьянов Г. В. *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років*. Київ : Либідь, 1995. 224 с.
100. Франкова І., Чабан О., Петренко Г., Токарчук А. Колективна травма населення України: реалії, перспективи та можливість дослідження трансгенераційного аспекту. *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2023. Т. 8, № 3.
101. Ochman E. Public Responses to the Renaming of Commemorative Street Names in Post-Communist Poland: Daily Lives, Experiences of Change and

Sense of Place. *Contemporary European History*. 2024. Vol. 34, No. 2. P. 215–233.

102. Про перейменування вулиць, провулків в Краматорській міській територіальній громаді. Розпорядження Краматорської міської військової адміністрації №269-р від 19.04.2023. URL: https://krm.gov.ua/recentdoc/rasp_nach_19-04-23_269p/ (дата звернення: 15.10.2025)

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, _____, студентка __ курсу, _____ форми здобуття освіти,_____факультету, спеціальності _____

Освітньої програми _____ , адреса електронної пошти _____,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему: _____

відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена; - заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет- системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

_____ (Оксана ГРИЦУК)

_____ (Ірина ПАВЛЕНКО)